

О. М. АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Умовні позначення

Відтворюємо
прочитане

Аналізуємо зміст
і особливості
художнього твору

Творчо
мислимо

Виконуємо
домашнє
завдання

ВСТУП

ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ЯВИЩЕ МИСТЕЦТВА

Шановні семикласники! Перед вами підручник з української літератури, з яким працюватимете протягом цього навчального року. Українську літературу як навчальний предмет ви вивчали в 5 і 6 класах, опануватимете її й до кінця навчання в школі. Цей предмет є не тільки науковою, а й мистецькою дисципліною, адже художній твір — це явище мистецтва.

Чим відрізняється фотографія від картини, а опис історичних подій у підручнику від опису тих же подій у художньому літературному творі? Передусім, звичайно, способом зображення. Адже як у картині, так і в художньому літературному творі основну роль відіграють творча уява й фантазія митця, а фотографія й підручник — це, по суті, відображення нашої дійсності. Порівняйте різне словесне зображення вітру й переконайтеся в цьому.

Якщо не можна вітер змалювати,
прозорий вітер на ясному тлі, —
змалюй дуби, могутні і крилаті,
котрі од вітру гнуться до землі.

Л. Костенко

Відтворити на полотні рух потоку
повітря (вітер) у горизонтальному на-
прямку можна за допомогою зобра-
ження нахиленої до землі розло-
жистої крони дуба — багаторічного
листяного дерева з міцною дере-
виною, який може жити століттями.

Текст вірша емоційно насичений і образний, адже це вірш Л. Костенко, яка так проникливо сказала про поезію:

Поезія — це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі.

Мистецький твір має зміст (явища життя, проблеми, картини, відображені автором, а це — сюжет, тема, проблематика, образи) і художню форму (спосіб розкриття змісту твору, який виявляється передусім у його будові, у мовно-виражальних засобах).

Мистецтво — це творче відображення дійсності в художніх образах. Справді, письменники не копіюють дійсність, а, осмисливши й доповнивши її за допомогою творчої уяви, словесно відображають у художніх образах. До речі, саме художній образ як специфічна форма відображення дійсності є спільним для всіх його видів.

У давнину мистецтво було пов'язане з процесом праці. Пісні й танці тих часів сприяли полегшенню праці людей. Потім воно відокремилося від їхньої виробничої діяльності, тобто пісні, танці, музика й живопис почали задовольняти лише естетичні потреби. Отже, виникли різні види мистецтва, кожен з яких своєрідно відображав життя й забезпечував різноманітні естетичні потреби людей. Окрім декоративно-ужиткового мистецтва (художнього оздоблення предметів повсякденного користування) й архітектури, розвинулися художня література, живопис і графіка, скульптура, музика й хореографія, театр і кіно.

Які ж функції відіграє мистецтво в житті людини?

По-перше, прочитавши художній твір, а зокрема поезію, ви дістаєте емоційне задоволення. Мистецький твір *прищеплює естетичний смак*.

По-друге, твори з цікавим сюжетом (пригадайте хоча б пригоди Яви й Павлуші з повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки») підказують, як треба поводитися в тій чи іншій ситуації, тобто *навчають жити*.

По-третє, художні твори мають *виховне значення*. Освічені люди в багатьох життєвих обставинах часто вдаються до цитування рядків різних художніх творів. Саме в байках і притчах як сюжет, так і повчальна частина (мораль) викривають ті негативні риси людини й суспільства, з якими треба боротися.

Однією з важливих функцій художнього твору, зокрема літературного, є *розширення кругозору* читача: з книжок ми дізнаємося багато нового про людину й світ, про історію й культуру тощо.

Відомий український літературний критик М. Осадчий так сказав про роль мистецтва, зокрема про письменників: «Без них (справжніх письменників) нам було б сумно жити, нецікаво, світ знебарвів би, утратив би для нас сенс свого існування, ми, напевно, не вміли б любити, якби не письменники...»

1. В оформленні обкладинки цього підручника використано твір¹

- А** літературний
- Б** театральний
- В** малярський
- Г** музичний

¹ Відповіді на тестові завдання слід записувати в робочому зошиті.

2. Мистецькому твору, на відміну від наукового, властиві
- А** точні дані про розмір і вагу описуваних об'єктів
 - Б** терміни на позначення предметів і понять
 - В** творча уява й фантазія автора
 - Г** точність і відсутність емоцій

3. Установіть відповідність.

Митець	Вид мистецтва
1 Микола Вінграновський	А кіно
2 Іван Айвазовський	Б музика
3 Микола Лисенко	В малярство
4 Пенелопа Крус	Г архітектура
	Д художня література

4. Який вид мистецтва вам найбільше до вподоби й чому?
5. У чому виявляється зміст і художня форма літературного твору?
6. Чим відрізняється дійсність, зображена в художньому творі?
7. Які функції виконує мистецтво, зокрема художня література, у житті людини?
8. Доведіть, що вірш Л. Костенко «Якщо не можна вітер змалювати...» є мистецьким твором.
9. Що відмінного у фотографії й картині?
10. Чому, на вашу думку, Л. Костенко називає поезію «безсмертним дотиком до душі»?

11. Подумайте над словами М. Осадчого й скажіть, як ви розумієте такі з них: «...ми, напевно, не вміли б любити, якби не письменники...»
12. Під час дискусії в класі висловіть свої міркування щодо функцій мистецтва, його місця в житті людини.

ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ

СУСПІЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

«Пісні для України — все: і поезія, й історія, і батьківська могила. Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями.

Виклад пісень... як жіночих, так і козацьких майже завжди драматичний — ознака розвитку народного духу й діяльного, неспокоїного життя, яким довго жив народ». Ці слова належать видатному письменникові М. Гоголю.

Справді, Україна здавна славиться своєю народнопісенною творчістю. Уявіть пісенний фонд нашого народу становить понад 300 тисяч творів! Це — духовна скарбниця України. У 6 класі ви ознайомилися з календарно-обрядовими та колисковими піснями.

Сьогодні ж поведемо розмову про суспільно-побутові пісні. Що ж це за пісні? Це — *козацькі, кріпацькі, чумацькі, бурлацькі*¹, *рекрутські*² та *солдатські, наймитські й заробітчанські пісні*. Усі різновиди суспільно-побутових пісень об'єднує те, що в них відображені настрої народу, викликані різними явищами суспільного життя.

У суспільно-побутових піснях відтворене життя наших пращурів, яке через різні обставини примушувало їх заради миру, спокою й добробуту своїх родин покидати домівки й іти в козацькі походи, чумакувати, а то й не зі своєї волі відбувати солдатчину чи жити в кріпацтві.

¹ *Бурлаки* (заст.) — це селяни, які, тікаючи від закріпачення, наймалися на тимчасові заробітки. Вони зазнавали поневірянь, терпіли голод і тяжку працю, проте були вільними.

² *Рекрут* (іст.) — солдат-новобранець.

Кріпацькі пісні відображають тяжке підневільне життя селян, протест проти приниження людської гідності й безправ'я. У *рекрутських і солдатських піснях* звучить туга за рідним краєм, домівкою, родиною. У них висловлено протест проти панів, які насильно віддали в солдати українських хлопців-кріпаків. *Бурлацькі пісні* також сповнені тугою за батьківщиною, сім'єю; у них передано важку працю бурлака й зневажливе ставлення хазяїна до нього:

Та ще бурлака не послався, А хазяїн вже й проспався. — Вставай, бурлако, за волами З ремінними батогами;	Не вбувайся, не вмивайся, Нема свитки — не вдягайся, За волами поспішайся!
---	--

До бурлацьких пісень тематично близькі *наймитські й заробітчанські*. У них також ідеться про долю наймита, якого хазяї зневажають, примушують після тяжкої роботи в полі ще й носити воду, пасти худобу, а буває й віддають його в солдати замість свого сина.

— Теорія літератури —

Козацькі пісні

Пісні цього циклу найтісніше пов'язані з історією нашої країни. У них оспівано героїзм захисників рідної землі, їхню готовність пожертвувати родинним затишком і навіть життям заради її незалежності. Саме в козацьких піснях досягають емоційного zenіту мотиви прощання з родиною та героїчної загибелі козака. Надзвичайно романтично відтворено картину провідів Війська Запорозького в пісні «*Ой на горі да женці жнуть*». Перед очима постає уявна картина, нав'яна піснею: хвилюються дозрілі хліба́, женці жнуть пшеницю, а коли розігнули натомлені спини, помічають неподалік Військо Запорозьке; ось упізнаваний усіма ще молодий Дорошенко, а ось і бувалий Сагайдачний з його постійними супутниками — тютюном і люлькою...

У козацьких піснях передусім відображено емоції героя, а не самі вчинки. Тужливий настрій самотнього, безталанного козака, його загибель тонко передано в пісні «*Стоїть явір над водою...*».

ОЙ НА ГОРІ ДА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Ой на горі да женці жнуть, А попід горою, Попід зеленою Козаки йдуть. А попереду Дорошенко Веде своє Військо,	Веде Запорозьке Хорошенько! Посередині пан хорунжий, Під ним кониченько, Під ним вороненький Сильне-дужий!
--	---

А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн да люльку,
Необачний!
«Вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Оддай мою люльку,
Необачний!»
«Мені з жінкою не возиться;
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Да викрешем огню,
Да потягнем люльки,
Не журися!»

Ю. Брандт. Повернення переможців. XIX ст.

СТОЇТЬ ЯВІР НАД ВОДОЮ, В ВОДУ ПОХИЛИВСЯ

Стоїть явір над водою, в воду похилився;
На козака пригодонька — козак зажурився.
Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький;
Не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький!
Не рад явір хилитися, вода корінь мие!
Не рад козак журитися, так серденько ние!
Ой приїхав з України козак молоденький, —
Оріхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой поїхав на чужину та там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Звелів собі насипати високу могилу,
Звелів собі посадити червону калину:
— Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,
Будуть мені приносити з України вісті!

Розпач і біль матері емоційно передано в козацькій пісні «Гомін, гомін по діброві». Ця пісня побудована на діалозі матері, яка не хоче відпускати сина на вірну смерть, і сина, який намагається заспокоїти неньку. Спочатку слова матері видаються прокльонами, але це лише на перший погляд, насправді ж вона емоційними й зболеними словами застерігає сина, аби той передумав і не йшов у козацький похід,

бо боїться його втратити. Зворушливою є остання частина пісні, де мати виявляє всю свою лагідність до сина. Ця родинна сцена — ніжна, сповнена материнської надії та ласки: «Вернись, синку, додомоньку, / Змию, зчешу головоньку / Та постелю постеленьку».

ГОМІН, ГОМІН ПО ДІБРОВІ

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина виряджає:
«Іди, синку, пріч од мене,
Нехай тебе турки уб'ють,
Нехай тебе огні спалять,
Нехай тебе звірі з'їдять,
Нехай тебе води втоплять».
«Мене, мати, турки знають,
Вони мене не займають,
Вони мені коня дадуть;
Мене, мати, огні знають, —
Як я іду — потухають;
Мене, мати, звірі знають, —

Як я іду — утікають;
Мене, мати, води знають, —
Як я іду — то втихають».
Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина завертає:
«Вернись, синку, додомоньку,
Змию, зчешу головоньку
Та постелю постеленьку».
«Змиють, мати, дрібні дощі,
А розчешуть густі терни;
В чистім полі травиченька —
То тож моя й постіленька».

— Теорія літератури —

Пафос твору

Прочитавши козацькі пісні, ви, мабуть, зауважили, що вони сповнені натхнення й запальності. Особливо це помітно в пісні «Ой на горі да жінці жнуть». У ній звучать ноти оптимізму, завзяття, душевного піднесення, а це ознаки пафосу. **Пафос** (з грецьк. *почуття, пристрасть*) — це натхнення, почуття ентузіазму, пристрасне переживання душевного піднесення, викликане певною ідеєю чи подією. У пафосі емоційне напруження й думка є одним цілим:

Звелів собі насипати високу могилу,
Звелів собі посадити червону калину:
— Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,
Будуть мені приносити з України вісті!
«Стоїть явір над водою...»

Пафосна мова у творі — це мова, сповнена пристрасті, запальності, піднесення, особливого натхнення.

1. Установіть відповідність.

Назва пісні	Образи
1 «Ой на горі да женці жнуть»	А пташки, калина, сіделечко
2 «Стоїть явір над водою...»	Б кінь, огонь, тютюн і люлька
3 «Гомін, гомін по діброві»	В барвінок, кохана, козак, кінь Г мати, туман, поле, дрібні дощі

2. Установіть відповідність.

Назва пісні	Провідний мотив
1 «Ой на горі да женці жнуть»	А розпач і біль за сина, якого матір проводить у військовий похід
2 «Стоїть явір над водою...»	Б оплакування дівчиною коханого хлопця, що загинув у бою на чужині
3 «Гомін, гомін по діброві»	В захоплення відважністю й почуттям гумору козаків, які йдуть боронити рідний край Г тужливий настрій молодого козака і його загибель на чужині

3. Установіть відповідність.

Назва пісні	Уривок
1 «Ой на горі да женці жнуть»	А Мене, мати, звірі знають, — Як я їду — утікають...
2 «Стоїть явір над водою...»	Б Бились наші козаченьки до ночі глухої, Полягло наших чимало, а татар — троє.
3 «Гомін, гомін по діброві»	В Посередині пан хорунжий, Під ним кониченько, Під ним вороненький... Г Звелів собі насипати високу могилу, Звелів собі посадити червону калину...

- На які цикли поділяються суспільно-побутові пісні? Що в них є спільного?
- Що вам відомо про Сагайдачного й Дорошенка? Яке до них ставлення у творця пісні «Ой на горі да женці жнуть»? З чого це видно?
- З'ясуйте лексичне значення слова *гомін* за тлумачним словником. У якому з двох значень його вжито в назві й тексті пісні «Гомін, гомін по діброві»? Поясніть свій вибір.
- Випишіть у зошит пестливі слова з прочитаних козацьких пісень. Кого вони характеризують? Чому, на вашу думку, народ вдається до використання слів із зменшувально-пестливими суфіксами на адресу дорослих (адже ними в побуті здебільшого наділяють малих дітей)?
- Знайдіть у пісні «Стоїть явір над водою...» фрагмент, де зображено душевні переживання козака на тлі сумної природи, і зачитайте його.

9. Які образи в пісні «Стоїть явір над водою...» є типовими для усної народної творчості? Як ви розумієте заповіт козака?
10. Уважно роздивіться репродукцію картини Ю. Брандта «Повернення переможців» і визначте, якому циклу суспільно-побутових пісень найбільше відповідає зображене на ній. Обґрунтуйте свій вибір.

11. Якби вам довелося покласти на музику слова пісень «Ой на горі да женці жнуть» і «Стоїть явір над водою...», то якими б вони були за ритмом, настроєм? Які музичні інструменти довелося б вам використати? Чи суттєво відрізнявся б музичний супровід до цих пісень? Якщо так, то чому?
12. Підготувавшись до виразного читання за ролями пісні «Гомін, гомін по діброві», візьміть участь у конкурсі на кращого читця.

1. Skorиставшись допомогою батьків, учителя історії, довідковою літературою чи мережею Інтернет, підготувати коротке усне повідомлення про добу Козаччини в історії України.
2. Вивчити напам'ять одну з козацьких пісень.

Запам'ятайте!

Показ одних явищ на тлі інших, зіставлення їх переважно за ознакою дії називається *художнім паралелізмом*. Цей художній засіб є типовим для творів усної народної творчості:

Пливе човен води повен
Та накритий листом.
Не хвалися, дівчинонько,
Червоним намистом.

Теорія літератури

Чумацькі пісні

Розквіт чумацтва в Україні припадає на XVIII — початок XIX ст., хоча воно відоме вже з XV ст. Чумаки торгували здебільшого сіллю та рибою, які привозили волами з берегів Азовського й Чорного морів та з Дону. Їхнє життя в дорозі, напади грабіжників, розлуку з родиною відтворено в піснях цього циклу. У чумацьких піснях часто розповідається й про причини, які змушували селян поневірятися:

Ой тим же я чумакую,
Що так мені лучче жити:
На панщину не ходити,
Подушного не платити.

Не завжди надії чумака справджувалися: він повертався з далекого краю лише з батіжком у руках («Над річкою бережком»), а то й не повертався взагалі («Ой у степу криниченька»).

І. Айвазовський. Чумаки на відпочинку. 1885 р.

ОЙ У СТЕПУ КРИНИЧЕНЬКА

Ой у степу криниченька,
З неї вода протікає. (2)
Гей, там чумаки сиві воли пасе
Та з криниці напуває.

Воли ревуть, води не п'ють,
Бо в Крим доріженьку чують. (2)
Ой Бог знає, та Бог і відає,
Де чумаченьки ночують.

Ой ночують чумаченьки
В чистім степу при долині, (2)
Розпустили сірі воли пасти
При зеленій муравині¹.

Умер, умер чумаченько
Та в неділеньку вранці, (2)
Поховали того чумаченька
У зеленому байраці².

Ой прилетіла сива зозуленька,
Та все «ку-ку» та «ку-ку». (2)
— Ой подай, чумаче, та подай, голубе,
Та хоч правую руку!

— Ой рад би я, моя мила,
Хоч обидві подати: (2)
Насипано та сирої землі,
Що не можу підняти.

Зауважте

Прочитайте й прокоментуйте подані нижче висловлювання відомих людей про українські народні пісні.

Щасливі ви, що родилися серед народу з багатою душею, — народу, який уміє так відчувати свої радощі, так чудово виливати свої думи, свої мрії, свої чуття заповітні. Хто має таку пісню, тому нічого жаяхатись за своє майбутнє. Його час не за горами. Вірите чи ні, що жодного

¹ *Муравіна, муравá, моріг* — густа молода трава.

² *Байра́к* — ліс у долині; порослий чагарником, лісом яр.

народу простих пісень я не люблю так, як вашого. Під їхню музику я душею спочиваю. Скільки в них краси й грації, скільки дужого, молодого почуття й сили! (*Лев Толстой*).

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава України (*Тарас Шевченко*)

Українська пісня виклика́ла завжди не тільки здивування, захоплення, а й буквально якесь релігійне схиляння з боку найвибагливіших і найсуворіших критиків усього світу (*Олександр Кошиць*).

Пісня супроводжує українця від колиски до могили, бо не було значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалось в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотанням грому. Український народ створив так багато пісень, що, якби кожного дня вивчати одну нову пісню, на вивчення всіх не вистачило б людського життя (*Михайло Стельмах*).

До речі...

Іван Айвазовський передусім відомий як видатний живописець-мариніст — художник, який малює морські краєвиди. Написав майже шість тисяч картин. Своєрідність творчості І. Айвазовського — у романтичному зображенні величі й краси морської стихії, відваги людей, що борються з морем. Саме йому художник присвятив свої найкращі твори.

1. Слова «Під їхню музику я душею спочиваю» належать

- А Льву Толстому
- Б Олександрові Кошицю
- В Іванові Айвазовському
- Г Михайлові Стельмаху

2. До чумацьких належить пісня

- А «Ой на горі да женці жнуть»
- Б «Ой у степу криниченька»
- В «Стоїть явір над водою...»
- Г «Гомін, гомін по діброві»

3. Прочитайте уривок з пісні «Ой у степу криниченька».

*Ой прилетіла сива зозуленька,
Та все «ку-ку» та «ку-ку».
— Ой подай, чумаче, та подай, голубе,
Та хоч правую руку!*

Епітет використано в рядку

- А** першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

4. Чим чумацькі пісні близькі до козацьких?
5. Що таке *пафос* твору? Чи пафосними є чумацькі пісні? Відповідь обґрунтуйте.
6. Про що розповідають чумацькі пісні? Як перегукуються ці пісні з репродукцією картини І. Айвазовського «Чумаки на відпочинку»?
7. З якого куплету настрої у пісні «Ой у степу криниченька» різко змінюється? Чому?
8. Знайдіть і назвіть образи пісні «Ой у степу криниченька»?
9. Що символізує зозуля в народній творчості? Чи має образ зозулі таке саме символічне значення в пісні «Ой у степу криниченька»? Обґрунтуйте свою думку.
10. Яка із соціально-побутових пісень вам найбільше сподобалася? Чим саме?

11. Навчіться виразно за ролями читати пісню «Ой у степу криниченька».
12. Поміркуйте над таким запитанням: «Чому всі народи світу, зокрема й українці, беруть свої пісні, передаючи їх із покоління в покоління?» Висловіть свої думки письмово (4–5 речень).

Визначити й виписати в зошит художні засоби з прочитаних суспільно-побутових пісень (по 2–3 приклади):

- епітети: ... ;
- персоніфікації: ... ;
- порівняння: ... ;
- пестливі слова: ... ;
- повтори:

— Теорія літератури —

Коломийки

«Коломийки — ніби розсипане намисто з перлів, що перекочуються з місця на місце й мерехтять, приваблюючи своїм блиском», — стверджував великий український письменник І. Франко. Що ж це за жанр пісенної народної творчості, який порівнюють із коштовностями?

Коломийка — жанр українських народних пісень, які за ритмом і мелодикою пов'язані з однойменним народним танцем. Це коротка,

здебільшого дворядкова пісня, кожен рядок якої складається з чотирнадцяти складів. Порівняно з іншими жанрами народних пісень коломийка простіша: вона дає декілька штрихів, за якими можна домислити розгорнуту картину, або ж цими штрихами й вичерпується зміст сказаного.

Коломийка може бути приспівкою до танцю або існувати незалежно від нього. Її виконують за мелодією усталеного типу. У коломийці поєднано пісню, міміку й танець. Це надає їй своєрідної театральності, динамічності й енергії. Коломийку виконують по-особливому: темп танцю під час її виконання постійно зростає. Кожен учасник коломийки співає тільки одну строфу, бо поєднати швидкий танець із співом нелегко. Будова пісні цього жанру продиктована ритмікою руху. Танець вимагає синхронного виконання, тому танцюристів треба на ходу пригадати чи зімпровізувати (додумати, а то й вигадати) текст, дбаючи передусім про те, аби він увійшов у ритм і темп танцю.

Коломийки поширені здебільшого в західних областях України, проте їх люблять слухати в усіх регіонах.

Побутує версія, що слово *коломийка* походить від назви міста Коломиї — культурного осередку Гуцульщини. Ці пісні виникли ще в XV–XVI ст., а набули поширення на початку XIX ст.

Своєрідним є розмір коломийкового вірша: $(4 + 4 + 6) \times 2$, отже, рядок має чотирнадцять складів.

Кожен склад у рядку позначимо горизонтальною рисою. Схематично рядок буде зображено так:

А я казав, / пане-брате, / що то зоря ясна,
 _____ (4) _____ (4) _____ (6)

А то моя / дівчинонька / коровицю пасла.
 _____ (4) _____ (4) _____ (6)

Така будова називається *коломийковим віршем*. Зверніть увагу на те, що, виконуючи коломийки, іноді неправильно наголошують слова, проте в таких випадках «порушують» норму наголошення з метою римування.

Часто певна тема об'єднує низку коломийок, утворюючи «в'язанку» («віночок»).

За змістом коломийки поділяють на такі основні цикли: дозвілля молоді; залицяння, думки про одруження; родинне життя; жартівливі коломийки; сучасні коломийки.

У коломийках лунає жартівливий, життєствердний пафос. Мабуть, через це їх не забувають, а передають із покоління в покоління. Отож прочитайте коломийки з циклів «дозвілля молоді» та «жартівливі» й переконайтеся в цьому.

ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ

Зрубав хлопець калиноньку та зробив сопілку,
Її голос калиновий причарував дівку.

Ой ніхто так не заграє, як Іван, весело,
Іванкову сопілочку чути на все село.

Сопілочко калинова, мала та тоненька.
Чую тебе з полонини, така-сь голосненька.

Сопілочка калинова, ясенове денце,
Не сопілка того грає, а любкове серце.

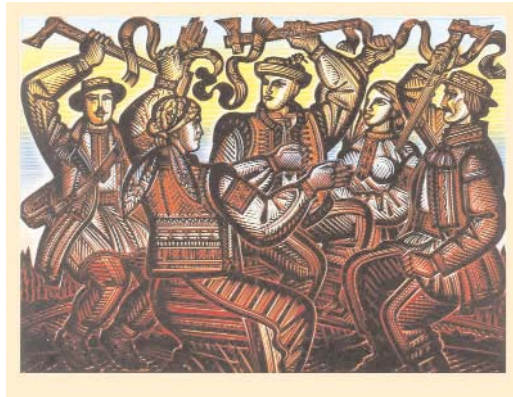
Ой де тота сопілочка, де тота, де тота,
Що ми з ночі пищалала коло мого рота?

В сопілочку калинову або із явора
Заграєш ми, мій миленький, коли буду хвора.

Ой бодай ся розколола сопілочка тота,
Що так сумно сопілкала коло мого плота.

Ой бодай ся розколола сопілка верчена,
Через тоту сопілочку ходжу засмучена.

Ой заграю у сопілку та півкну в листочок,
Вчує любка, зрозуміє: йде її любочок.
Ой заграю у сопілку, заграю, заграю,
Вчує мене моя любка, що живе на плаю¹.

О. Губарев.
Танок
лісорубів.
1980-і роки

¹ Плай (діал.) — стежка.

Сопілочка калинова з шістьма воронками
Тверду любов ізчинила, любку, межі нами.

Сопілочка калинова, з черешні обручки,
Ой у любка до сопілки золотенькі ручки!

ЖАРТІВЛИВІ КОЛОМИЙКИ

Ой смійтеся, дівчаточка, та й ви, молодиці,
Посіяв я файку¹ жита, а цибух² пшениці.
На припічку молотив, у запічку віяв,
Під припічком наорав, пшениці насіяв.

Ой Іван-подолян ходив з посторонком³,
Вперезався комишем, підпирався ворком⁴.

Тримав став на печі, черпав воду саком,
Ловив рибу грабельками, стріляв птахи маком.

Ой ішов я з вечорниць та попід городи,
Замотався в гарбузи та й наробив шкоди.

Як зачали старі баби кочергами гнати,
То я мусив гачі⁵ дерти, гарбузи латати.

Утікав я од Параски через перелазки,
Якась біда ударила по штанах три разки.

А я кричу: — Гвалту, люди, чого біда хоче? —
А по мені четвертий раз: — Не ходи поночі!

Як ішов я через село, курка мене вздріла,
Якби не та паличенька, була б мене з'їла.

Закувала зозулиця та й сіла на ганок,
Ішов Іван від Марії, загубив топанок⁶.

¹ *Файка* (діал.) — люлька.

² *Цибух* — порожнистий стержень люльки.

³ *Посторóнок* — мотузка, тасьма.

⁴ *Вóрок* (діал.) — мішок.

⁵ *Гачі* (діал.) — штани.

⁶ *Тóпанок* (діал.) — черевичок.

Я гадала, що то сито, а то обичайка¹,
Я гадала, що то хлопець, а то величайка².

Ой скрипочка би не грала, якби не той смичок,
Не була би жінка бита, якби не язичок.

Та журюся, хлоп молодий, що ми жона схудне:
Доки зварить дещо їсти, то уже полудне.

Ой нікому так не добре, як мені самому:
Чужі жони їдять сіно, а моя солому.

Ой Юрику молоденький, щось в коморі шкребче,
Біжи, біжи виганяти — кіт молоко хлебче.

Ой мала я миленького, ой мала я, мала,
Поставила на ворота, та й ворона вкрала.

Ой мала я хлопця, ой хлопця Андруха,
Посадила над водою, та й украла муха.

У зеленій полонині паса баран чорний,
Не такий ти, хлопче, гарний, як дуже говорний.

Роботящий легінище, нема що казати:
До півночі за дівками, до полудня — спати.

Егей, файна дівка, файна, шкода, що лінива:
Штири днини горшки мокли, а п'ятої мила.

Когут піє, когут піє, а курка кокоче,
Стара мама блюда миє, бо дочка не хоче.

Є у мене файний легінь, ім'я йому Митер,
Лінується до ня прийти один кілометр.

Такий у ня, мамко, любко, що вміє гуляти,
А не вміє коло плота кілок затесати.

¹ *Обичайка* — обід сита, решета, бубна.

² *Величайка* — хвалько.

*М. Романишин.
Свято. 1969 р.*

Ой Олена прибілена красно ся вбувала,
Коровиці не доїла — хвоста ся бояла.

Та чотири легіники сіно обертали,
Миша в сіні шелеснула — вони повтікали.

Ой скажіте, добрі люди, чим Андрій хворіє:
На роботі — замерзає, коло миски — пріє.

Коломийки заспіваймо, хай почують всюди,
Най з ледаря і п'яниці посміються люди.

1. Рядок коломийки має складів

- А** вісім
- Б** десять
- В** дванадцять
- Г** чотирнадцять

2. У коломийках про дозвілля молоді дівчина хоче, щоб сопілочка розкололася, бо

- А** її чути на все село
- Б** «не сопілка тото грає, а любкове серце»
- В** сопілка сумно грала й вона тепер ходить засмучена
- Г** дівчина не любить музики сопілки

3. Установіть відповідність.

Герой	Характеристика
1 Іван-подолян	А Поставила на ворота, та й ворона вкрала
2 Андрух	Б Лінується до ня прийти один кілометр
3 Митер	В Ловив рибу грабельками, стріляв птахи маком Г Посадила над водою, та й украла муха

- Чим коломийка відрізняється від інших жанрів народних пісень? Поясніть, як ви розумієте слова І. Франка, подані на початку статті «Коломийки».
- У чому полягає своєрідність будови коломийок?
- Як виконують коломийки?
- Про що розповідають прочитані вами коломийки? Чи хвилюють сучасну молодь порушені в них проблеми?
- Випишіть із тексту коломийок слова, які передають реалії західно-українських областей (об'єкти природи, предмети побуту, речі, що оточують людину). Яку роль ці слова відіграють?
- Випишіть із коломийок діалектизми (5–7 прикладів) і доберіть до них літературні відповідники. Як ви вважаєте, що станеться з коломийкою, якщо діалектизми в ній замінити літературними відповідниками?
- Пригадайте, що таке *пафос художнього твору*. Уважно перечитайте коломийки й з'ясуйте, у чому проявляється їхній пафос. Відповідь обґрунтуйте.
- Проведіть наукове дослідження: 1) знайдіть і выпишіть засоби художньої виразності з поданих у підручнику коломийок; 2) з'ясуйте, які з них є типовими для цього жанру народних пісень; 3) сформулюйте висновок.
- Підготуйтеся до виразного читання коломийок у групах (2–4 учні) і візьміть участь у конкурсі «Коломийки — перли розсипаного намиста».

Вивчити одну з коломийкових «в'язанок» напам'ять.

ПРО МИНУЛІ ЧАСИ

ІВАН ФРАНКО (1856–1916)

Український поет, прозаїк, літературний критик, фольклорист, драматург, публіцист. *Найвідоміші твори:* поетичні збірки «З вершин і низин», «Зів'яле листя», поема «Мойсей», повість «Захар Беркут», драма «Украдене щастя».

Іван Якович Франко народився на Галичині 27 серпня 1856 р. в родині коваля. Змалку майбутній письменник виявляв неабияку допитливість, тому батьки намагалися влаштувати сина до найкращої школи. Він навчався в Дрогобицькій гімназії. Був дуже здібним учнем, бо мав надзвичайну пам'ять, про що засвідчують відомості з його автобіографічного листа: «Шевченка я вивчив майже всього напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію з історії, котру вчитель цілу годину читав, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!)». Під час навчання в гімназії І. Франко захопився збиранням книжок. За обсягом його бібліотека нараховувала їх майже 500.

Іван рано залишився сиротою: батько помер, коли хлопчикові було одинадцять років, а шістнадцятирічним — утратив матір.

Закінчивши гімназію, він вступив до Львівського університету. Його власний творчий доробок на той час становив: збірку віршів, поеми — одна написана німецькою, інша польською мовами, переклади дав-

ньогорецьких творів, давньоруського «Слова про Ігорів похід» і декількох глав Біблії. До речі, це неповний перелік надбань юнака.

Ви тільки уявіть, усе це І. Франко створив у дев'ятнадцятирічному віці!

Майбутній письменник навчався у Львівському університеті, а потім у Чернівецькому, де й здобув вищу освіту. Згодом захистив дисертацію у Віденському університеті (Австрія), діставши науковий ступінь доктора філософії.

«З вершин і низин» — перша збірка поета, у якій І. Франко постає революціонером, а вірш «Каменярі», що сповнений прагнень митця розбити скелю, яка заступила шлях до нового, вільного життя українців, дав йому друге ім'я — Каменяр. До найвищих поетичних надбань Каменяра належить і збірка інтимної лірики «Зів'яле листя». А казки «Абу-Касимові капці», «Лис Микита» — це твори, за якими навчалося не одне покоління українців.

Сучасники називали І. Франка «академією в одній особі», відзначаючи, зокрема, вільне володіння чотирнадцятьма мовами. На початку ХХ ст. його обирають членом Чеського наукового товариства; Харківський університет присвоює йому ступінь доктора словесності, а Російська академія присуджує премію за працю «Студії над українською народною піснею».

Результатом діяльності І. Франка як письменника, ученого, публіциста, критика, перекладача та громадського діяча є понад п'ять тисяч праць. Випущений у світ п'ятдесятитомник — це лише третина створеного українським генієм.

Помер письменник у м. Львові, похований на Личаківському кладовищі. На могилі встановлено скульптуру Каменяра, який невтомно б'є молотом скелю...

Сьогодні ви почнете подорож Карпатами ХІІІ ст., занурившись у читання повісті І. Франка «Захар Беркут». Це захоплива історія з динамічними подіями й цікавими героями.

Зауважте

Іван Франко підписував твори власним прізвищем, псевдонімами та криптонімами (мав їх майже сто). Найчастіше використовував такі: Джеджалик, Руслан, Мирон, Микита, Молодченко, Тага, Живий, Не-Давид, Кремінь.

До речі...

Іван Франко писав твори не лише українською, а й польською, німецькою та іншими мовами.

ЗАХАР БЕРКУТ**Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці***(Скорочено)*

Дела давно минувших дней,
Преданья старины глубокой...

А. С. Пушкин

Події, зображені в повісті, відбуваються в старовинному руському селі Тухля, яке розташоване в долині Карпатських гір і оточене стрімкими скелями. Тухольці об'єдналися в трудову громаду, на чолі якої стояв Захар Беркут — найстаріший і наймудріший чоловік. Мешканці села мали рівні права, почувалися в цьому краю вільними й незалежними. Проте спокій був порушений, коли на Тухольщину прийшов боярин Тугар Вовк, який прагнув заволодіти цим краєм, заручившись підтримкою князя Данила — «володаря всіх земель, усіх осель і міст від Сяну аж до Дніпра, від Карпат аж до устя Бугу». Одноголосно громада ухвалює рішення вигнати боярина з Тухольщини.

Саме в цей час, грабуючи Руську землю, монголи підступали до Карпат. Розлючений і ображений, сповнений жаги помсти, Тугар Вовк пристає до монголів з обіцянкою провести їх через гори. Разом із Тугаром до монгольського табору потрапляє його дочка Мирослава, яка, на відміну від батька, глибоко поважає тухольців та ще й щиро закохана в наймолодшого Захарового сина Максима.

У першому бою з монголами недалеко від села полягло немало тухольців, а Максима взято в полон...

VI

Дивний сон снився Захарові Беркутові. Здавалось йому, немов ни-ні їхнє дорічне свято «Сторожа», і вся громада зібрана довкола каменя при вході тухольської тіснини¹: дівчата з вінками, молодці з музикою, всі в празничних чистих строях². Оце він, найстарший віком у громаді, перший наближається до святого каменя і починає молитися до нього. Якись таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час молитви; щось щемить у нього в глибині душі — і сам він не знає, що такого. Він молиться гаряче, по двох–трьох словах звичайної молитви він відступає від стародавніх, звичаєм усталених зворотів; якась нова, гарячіша, пориваюча молитва плине з його уст; уся громада, потрясена нею, паде ниць на землю, і сам він робить те саме. Але слова не перестають плисти, темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять і облітають

¹ *Тіснина* — вузький прохід між горами, скелями, стрімчаками.

² *Стрій* (розм.) — те, у що наряджаються, вбираються; наряд.

увесь небозвід осліплюючим огнем, земля здригається — і разом, звільна перехилиючись, святий камінь рушається з місця й із страшеним лускотом валиться на нього.

«Що се може значити? — питав сам себе Захар, роздумуючи над своїм сном. — Щастя чи нещастя? Радість чи горе?» Але він сам не міг знайти відповіді на те питання, тільки сон сей лишив по собі якесь важке прочуття, якусь хмару суму на Захаровім чолі.

Швидко справдилось це прочуття! Саме пополудні настигли страшні, несподівані вісті до Тухлі. Пастухи із сусідньої полонини прибігли без духу до села, голосячи, що бачили якусь бійку коло боярського дому, якусь громаду незвісних чорних людей і чули незрозумілі, роздираючі крики. Майже вся тухольська молодіж, уоружившись у що хто міг, побігла на місце бою, але зупинилась оподалік, побачивши кроваве й трупами вкрите побоєвище, а боярський дім оточений хмарою монголів. Не було сумніву, всі молодці, вислані для збурення боярського дому, погинули в нерівній боротьбі з тими наїзниками. Не знаючи, що діяти, тухольська молодіж вернула до села, розносячи всюди страшну вість. Почувши її, затремтів старий Захар, і гірка сльоза покотилася по його старім лиці.

— От і сповнився мій сон! — прошептав він. — В обороні свого села поляг мій Максим. Так воно й треба. Раз умирати кожному, але славно вмирати — се не кожному лучається. Не сумувати мені за ним, а радуватись його долею.

Так потішав себе старий Захар, але серце його скиміло глибоко: надто сильно, всією силою своєї душі він любив свого наймолодшого сина. Але швидко він скріпився духом. Громада кликала його, потребувала його ради. Купами тислися люди, старі й молоді, за село, до тухольської тіснини, за котрою так близько стояв страшний їхній ворог. Перший раз, відколи засіла Тухля, рада громадська зібралася нині без звичайних обрядів, без знамена, серед брязку топорів і кіс, серед напівтривожного, напіввойовничого гамору. Без порядку мішалися старці з молодцями, оружні з безоружними, ба навіть жінки снували сюди й туди поміж громадою, допитуючись вістей про ворога або голосно оплакуючи своїх погіблх синів.

— Що діяти? Що починати? Як боронитися? — гуло в народі. Одна думка переважала всі інші: вийти громадою перед тіснину і боронитися від монголів до остатньої краплі крові. Особливо молодіж наставала на те.

— Ми хочемо згинуть, як наші брати погинули в обороні свого краю! — кричали вони. — Тільки по наших трупах увійдуть вороги в тухольську долину!

— У тіснині поробити засіки¹ і з них разити монголів! — радили старші.

Далі, коли гамір трохи втишився, заговорив Захар Беркут.

— Хоч то воєнне діло — не моє діло і не мені, старому, радити про те, до чого не можу приложити своїх рук, — але все-таки я думав би, що невелика наша заслуга буде, коли відіб'ємо монголів, особливо зваживши, що се нам не так-то й трудно зробити. Сини наші погибли з їхніх рук, кров їхня обагрила нашу землю і кличе нас до пімсти. Чи пімстимося ми на ворогах наших, на нищителях нашого краю, коли відіб'ємо їх від свого села? Ні, а тільки, відбиті від нашого села, вони з подвійною лютістю кинуться на інші села. Не відбити, але розбити їх — се повинна бути наша мета!

Громада з увагою слухала слів свого бесідника, і молодіж, податлива на все нове та несподіване, готова вже була пристати на ту раду, хоч і не знала, як можна її виконати. Але многі голоси старців обізвалися против неї.

— Не в гнів тобі будь сказано, батьку Захаре, — заговорив один громадянин, — але твоя рада хоч мудра і велику обіцяє славу, та неможлива для нас. Слабі наші сили, а монгольська сила велика. Ще не наспіла поміч від інших верховинських і загірних громад, а хоч і наспіє, то таки нашої сили не вистарчить навіть на те, щоб окружити монголів, не то вже, щоб побороти їх в одвертій битві. А без того як ми розіб'ємо їх? Ні, ні! Замала наша сила! Щастя наше, коли здужаємо відбити їх від свого села і відвернути від шляху; розбити їх ми не маймо й надії!

Бачучи всю основність тих закидів, Захар Беркут, хоч з болем серця, готов був покинути свою молодечо-гарячу думку, коли втім дві несподівані події значно піднесли настрої тухольської громади й змінили цілу її постанову.

Долі селом вулицею надійшли одна за другою при звуках труб і дерев'яних трембіт аж три громади уоруженої молодіжі. Кожда громада несла наперед себе боеву хоругву²; охочі, смілі їхні пісні лунали далеко по горах. Се йшла приобіцяна тухольцям поміч верховинських і загірних громад. Хлоп³ у хлопа, мов росли явори, стали всі три відділи довгими рядами перед зібраною громадою і склонили хоругви на знак привітання. Любо було глядіти на ті здорові, рум'яні лица, розігріті мужньою відвагою і гордим почуттям того, що їм прийдеться заступати своїми грудьми все, що найдорожче в них на світі, що на їхнє оружжя вложено велике діло. Радісний, громовий крик усіх тухольців стрітив їхній прихід; тільки матері, що саме сьогодні втратили своїх синів,

¹ Засіка — штучна перешкода зі зрубаних дерев для захисту від нападу ворога.

² Хоругва, корогва (заст.) — прапор.

³ Хлоп (діал.) — чоловік, мужчина, хлопець.

заридали на вид того найкращого цвіту народного, котрий завтра, може, так само поляже, скошений і потоптаний, як полягли нині їхні ясні соколи. Заскимвіло серце і в старого Захара Беркута, коли поглянув на тих молодців і подумав собі: «Як то пишно визначувався би серед них його Максим. Та ні, годі! Мертвого не вернеш, а живий живе, гадає...»

Ще не стихла радість із приходу тих пожаданих помічників, ще громада не мала часу приступити до дальшої наради, коли втім з противного боку, з лісової прогалини, що була над тухольською тіщиною, показався новий і зовсім уже несподіваний гість. На спіненім коні, пообдираним гіллям та колючками, припавши до його шиї, щоб швидше й безпечніше їхати по лісі, не зачіпаючись о галуззя, їхала, що кінь доскочить, якась людина. Хто се такий був — здалека годі було вгадати. На ній був овечий монгольський кожух, обернений пелехами¹ наверх, а на голові гарний бобровий ковпак. Молодці прийняли приїжджу людину за монгольського висланця і виступили проти неї з луками. Але, виїхавши з лісу та наблизившись над стрімкий обрив, по котрім треба було златити в тухольську долину, мнимий монгол зліз із коня, скинув із себе кожух, і, всім на диво, показалася жінчина в білім полотнянім, шовком перетиканим плащі, з луком за плечима і з блискучим топірцем за поясом.

— Мирослава, дочка нашого боярина! — закричали тухольські молодці, не можучи відвести очей від прегарної, смілої дівчини. Та вона, очевидячки, й не дивилась на них, але, лишивши свого коня там, де з нього злізла, живо почала озиратися за стежкою, куди можна би спуститися в долину. Швидко її бистрі очі відкрили таку стежку, майже зовсім укриту серед широкого, чепіргатого листя папороті та колючих ожин. Певним кроком, мов відроду до того привикла, зійшла стежкою в долину й наблизилася до громади.

— Здорові були, чесна громадо, — сказала вона, злегка паленіючи. — Я спішила звістити вас, що монголи надходять, перед вечером будуть тут, то щоб ви приготувалися, як їх прийняти.

— Ми знали се, — загули голоси з громади, — се нам не новина.

Голоси були різкі, неприязні дочці поганого боярина, через котрого стільки молодців погинуло. Але вона не образилася тою різкістю, хоч, очевидно, почула її.

— Тим ліпше для мене, що ви вже приготівані, — сказала вона. — А тепер прошу вказати мені, де тут Захар Беркут.

— Ось я, дівчино, — сказав старий Захар, наближаючись. Мирослава довго, з увагою і пошаною гляділа на нього.

¹ *Пéлех* (розм.) — внутрішня вовняна частина кожуха; жмут, пасмо волосся, вовни, трави.

— Позволь, чесний батьку, — заговорила вона тремтячим із внутрішнього зворушення голосом, — сказати поперед усього, що син твій живий і здоров.

— Мій син! — скрикнув Захар. — Здоров і живий! О Боже! Де ж він? Що з ним діється?

— Не лякайся, батьку, тої вісти, котру скажу тобі. Твій син у монгольській неволі.

— У неволі? — скрикнув, мов громом прошиблений, Захар. — Ні, то не може бути! Мій син радше дасть на кусні порубати себе, аніж узяти себе в неволю. Се не може бути! Ти хочеш налякати мене, недобра дівчино!

— Ні, батьку, я не лякаю тебе, воно справді так. Я ж тепер просто з монгольського табору, бачила його, говорила з ним. Силою і підступом узяти його, закували в залізні пута. Хоч без рани, а весь облитий був кров'ю ворогів. Ні, батьку, твій син не подав ім'я твоє в неславу.

— І що ж він говорив тобі?

— Казав мені йти до тебе, батьку, потішити тебе в твоїй самоті й тузі, стати тобі за дочку, за дитину, бо я, батьку (тут голос її ще дужче затремтів), я... сирота, я не маю вітця!

— Не маєш вітця? Невже ж Тугар Вовк погиб?

— Ні, Тугар Вовк живий, але Тугар Вовк перестав бути моїм батьком, відколи... зрадив... свій край і пристав... у службу монголів.

— Сього можна було й надіятись, — відповів понуро Захар.

— Тепер я не можу вважати його батьком, бо не хочу зраджувати свого краю. Батьку, будь ти моїм вітцем! Прийми мене за дитину! Нещасний син твій просить у тебе сього моїми устами.

— Мій син! Мій нещасний син! — стогнав Захар Беркут, не підводячи очей на Мирославу. — Хто мене потішить по його страті?

— Не бійся, батьку, може, він іще не страчений, може, нам удасться видобути його на волю. Слухай лише, що наказував мені Максим!

— Говори, говори! — сказав Захар, поглядаючи знов на неї.

— Він радив тухольській громаді не спиняти монголів перед тіщиною,

а впустити їх у кітловину. Тут можна їх обступити і вирубати до остатнього, а коли ні, то виморити голодом. Треба тільки поробити засіки у вивозі¹ при водопаді й повиносити із села усе добро громадське, все збіжжя, увесь хліб, усю худобу, а потім замкнути їх тут зо всіх боків. «Тут, — казав Максим, — побідите їх або ніде інде!» Так радив Максим.

Уся громада з напруженою увагою слухала Мирославиної бесіди. Глибока мовчанка залягла над усіма, коли стихли її слова. Тільки Захар гордо й радісно випростувався, а далі з простертими раменами наблизився до Мирослави.

— Доню моя! — сказав він. — Тепер я бачу, що ти варта бути дочкою Захара Беркута! Се правдиві слова мого сина, — з них віє його смілий дух! Тими словами ти здобула моє батьківське серце! Тепер я легше віджалую сина, коли небо післало мені замість нього таку доньку!

Голосно ридаючи, кинулася Мирослава в його обійми.

— Ні, батьку, не говори так, — сказала вона. — Син твій не буде страчений, — він повернеться тобі назад. Він ще нині вечір буде тут разом з ордою, і коли Бог pomoже нам розбити її, то чей² ми й його освободимо.

У тій хвилі в тіснині дався чути крик тухольських вартових: «Монголи! Монголи!» — і вслід за тим прибігли вартові, голосячи, що монголи в незліченній силі показалися в долині над Опором. Тут прихотилося рішатися живо, що діяти, як боронитися. Захар Беркут ще раз обстав за тим, аби впустити монголів в тухольську кітловину і тут, обскочивши їх, вирізати або виморити всіх до ноги.

Тепер уже не піднімалися голоси, противні тій раді, — і швидко громада рішилася. Усі кинулися до своїх хат, аби хоронити своє добро в лісі. Сторонські молодці щодуху рушили на горішній бік долини, до водопаду, щоб поробити засіки у вивозі і не дати туди монголам пройти. Страшний розрух зробився в селі. Крик, розкази й запитання, рик волів і скрип дерев'яних двоколісних теліг лунали з усіх усюдів, глушили слух і котилися по горах. Сумно прощали тухольці свої хати, й подвір'я, й огороди, та засіяні ниви, котрі нині ще мала зруйнувати і столочити страшна монгольська повінь. Матері несли своїх заплаканих дітей, батьки гнали худобу, везли на возах домашній спряток, мішки з хлібом і одежею. Курява стояла над селом; тільки потік сріблитою водою шумів собі, як звичайно, і старий величезний Сторож при вході в тухольську тіснину стояв понуро, опущений, сумовитий, немов жалюючи своїх дітей, що покидали оцю гарну долину, немов нахилиючись у сторону тіснини, щоб своїм величезним, кам'яним тілом заставити їм дорогу. Засумува-

¹ Вивіз — видовбане в скелі місце виходу.

² Чей (діал.) — може, може-таки.

лась і стара липа на копнім майдані за селом, а ревучий водопад, пере-ливаючись у кармазинових променях заходового сонця, непорушним, кровавим стовпом стояв над опустілою тухольською кітловиною. (...)

Але живо вид змінився. Мов через прірву в тамі¹ валиться осіння повінь, так почали в кітловину валитися чорні почвари зі страшенним криком. Ряди тислися за рядами, без кінця і впину; мов вода під водопадом, так вони зупинялися, вийшовши з тісного гирла, формувалися в довжезні ряди, посувалися звільна, без опору, заливаючи пусту рівнину. Передом, дорогою, їхав на білім коні страшний велетень, Бурунда-бегадир, а обік нього другий, менший їздець — Тугар Вовк.

Звільна їхали вони наперед, немов щохвилі ждали нападу з села. Але нападу не було, село лежало мов після чуми. Зі страшним криком кинулися перші ряди монголів на хати, щоб, по своєму звичаю, різати, грабувати, — але різати не було кого, хати були пусті. З лютим криком кидалися монголи від хати до хати, вивалюючи двері, руйнуючи плоти й ворота, розбиваючи діжки і плетінки, розвалюючи печі. Але вся їхня лютість була даремна, — у селі ніхто не показувався.

— Прокляті пси! — говорив Бурунда до Тугара Вовка. — Зачули нас, поховалися!

— Чи заночуємо тут, бегадире? — спитав Тугар Вовк, не відповідаючи на замітку бегадира.

— Поки не зустрінемося з тими псами, поти не можемо ночувати, — відмовив Бурунда. — Веди нас до виходу з сеї ями! Треба забезпечити собі вихід!

— Вихід безпечний, — успокоював Тугар Вовк, хоч і самому якось ніяково було бачити, що всі тухольці так чисто винеслися з села. І хоч успокоював бегадира, то все-таки просив його крикнути на військо, щоб покинуло шукати добичі й спішило до виходу. Неохітно пішли перші ряди монгольської орди, коли тим часом задні все ще тислися через тіснину, чимраз густіше заливаючи кітловину.

Ось уже чільний відряд вийшов із села і спішив до вивозу, викуваного в скалі. З долини нічого не видно було у вивозі, і безпечно підійшли монголи аж під стрімку кам'яну стіну, в котрій прокований був вивіз. Коли втім разом зверху стіни посипалося величезне каміння на монголів, калічачи та розбиваючи їх. Зойк напасників, раних і повалених на землю, вдарив під небо. Закрякала хижа птиця над своїми жертвами. Уже напасники почали подаватися взад і вбоки, коли втім Бурунда і Тугар Вовк з голими мечами кинулись їм навперейми.

— Куди ви, безумні? — ричав ярим туром Бурунда. — Ось перед вами вхід до вивозу, туди за мною!

¹ *Тáма* — гребля, загата.

І, пхаючи перед собою цілу юрбу, він кинувся в темне гирло вивозу. Але тут чекала напасників добра стріча. Градом посипалося каміння на їхні голови, і не одному з вояків Чингісхана кров залила очі, мозок бризнув на кам'яні стіни з розбитого черепа. Мов з пекла, ревнули крики і стогнання з темного вивозу, але понад ними все голосніше гримів голос Бурунди:

— Далі, заячі серця, далі за мною! — і нові купи, неважаючи на новий град каміння, поперлися у вивіз. — Далі горі вивозом! — кричав Бурунда, щитом заслонюючись від спадаючого згори каміння. (...)

Недалеко від побоєвища, захищений кам'яною брилою від стріл, сидів на соломі Захар Беркут, зайнятий при ранених. Він повиймав їм із ран стріли, повимивав рани при допомозі Мирослави і заходився перев'язувати їх, поприкладавши якоїсь скусно приладженої живиці, коли втім деякі залякані вояки прибігли до нього, сповіщаючи про небезпеку.

— Що ж я вам, діточки, пораджу? — сказав старий, але Мирослава схопилася з місця й побігла оглянути небезпеку.

— Не бійтеся, — сказала вона тухольцям, — живо ми поворожимо їм! Нехай собі стріляють, а ви ратища¹ в руки і плазом додолу! Аж коли передні покажуться до половини на горі, тоді разом на них! Самі вони заслонять вас від стріл, а обаливши передніх, ви обалите й задніх. Сумерки сприяють нам, і, відбивши їх сим разом, будемо мати спокій на всю ніч.

Без слова опору попадали тухольці ниць додолу, похапавши ратища в руки. Стріли ще сипались якийсь час, а відтак перестали — знак, що передній ряд почав спинатися горі драбиною. Дух у собі запираючи, лежали тухольці й дожидали ворогів. Ось чути вже скрип щаблів, сапання мужів, брязкіт їхнього оружжя — і звільна, несміло виринають перед очима лежачих мохнаті кучми², а під ними чорні, страшні голови з маленькими блискучими очима. Очі ті тривожно, несхибно, мов заклиті, глядять на лежачих тухольців, але голови піднімаються вище, чимраз вище; уже під ними видніються рамена, плечі, окриті мохнатими кожухами, широкі груди, — у тій хвилі зі страшним криком зриваються тухольці, і ратища їхні разом глибоко тонуть у грудях напасників. Крик, ревіт, замішання, тут і там судорожні рухи, тут і там коротка боротьба, прокляття, стогнання, — і, мов тяжка лавина, валиться ворог долі драбиною додолу, обвалюючи за собою слідуючі ряди, — а на ту купу живих і мертвих, без ладу змішаних, кровавих, трепечучих і ревучих тіл людських валяться згори величезні брили каміння, — і понад усім тим пеклом, напівзакритим заслоною ночі, виривається вгору радісний оклик тухоль-

¹ *Ратище* (заст.) — дровко, спис.

² *Кучма* — скуйовджене волосся; висока бараняча шапка; копиця.

ців, жалібно виття монголів і страшні прокляття Бурунди-бегадира. Той скакав по майдані, мов скажений, рвучи собі волосся з голови, а вкінці, не тямлячись з лютості, з голою шаблею прискочив до Тугара Вовка.

— Псе блідолиций! — кричав він, скрегочучи зубами. — Подвійний зраднику — се твоя вина! Ти запровадив нас у сю западню, відки ми вийти не можемо!

Тугар Вовк полум'ям спалахнув на таку мову, якої він ще не чув відроду. Рука його мимоволі вхопила за меч, але в тій хвилі щось так глибоко, так важко заболіло його в серці, що рука ослабла, упала, мов глиняна, і він, похиливши лице й затиснувши зуби, сказав придушеним голосом:

— Великий бегадире, несправедливий твій гнів на вірного слугу Чингісхана. Я не винен тому, що ті смерди опираються нам. Вели розложитися війську на ніч і відпочити, а завтра рано сам побачиш, що вони пирснуть перед нашими стрілами, як сухе осіннє листя перед подувом вітру. (...)

— Добре, боярине, — сказав він укінці, — я зроблю по-твойому, але завтра все-таки мусиш отворити нам дорогу із сеї западні, а ні, то горе тобі! Се моє останнє слово. Жду діл, а не слів від тебе.

І він з погордою відвернувся від боярина і пішов до своїх монголів, могутнім голосом розказуючи їм зараз із всіх кінців підпалити село й очистити рівнину з усього, що могло би служити ворогові покривкою для нічного нападу. Радісно закричали монголи — вони давно вижидали такого наказу. Разом з усіх боків запалала Тухля, прориваючи огненними язиками грубу пітьму, що залягла над нею. Дим бовдурами покотився низом і вкрив долину. Стріхи тріщали, злизувані кровавим полум'ям. Із стріх бухав огонь угору, немов то присідав, то підскакував, хоча чи досягнути до неба. Часом знов від подуву вітру полум'я стелилося плазом, золотилося іскрами, меркотіло, хвилювало, мов огняне озеро. (...)

Уже погасла пожежа, повіяло гарячим гірким димом по долині, уже затих бойовий крик монголів, що під проводом Бурунди і Тугара Вовка різалися з тухольцями при вивозі, уже прояснилось і визвіздилося нічне небо над Тухольщиною і спокійно зробилося в монгольськiм таборі, а Максим усе ще лежав, мов мертвий, насеред дороги, проти згарищ своєї рідної хати. Зорі жалібно гляділи на його бліде, кровавими пасмугами вкрите лице; груди його ледве-ледве піднімалися — єдиний знак, що се лежав живий чоловік, а не труп. У таких положенні знайшли його монголи і зразу дуже злякалися, думаючи, що вже неживий, що задушився в пожежі. Аж коли бризнули на нього водою, обмили його лице і дали йому напитися, він глипнув очима і позирнув довкола себе.

— Живий! Живий! — завили радісно монголи й нетямного, ослабленого підхопили попід руки і помчали до шатра боярина.

Аж злякався Тугар Вовк, побачивши ненависного собі парубка в такому страшнім і оплаканім стані. Свіжо промите лице було бліде-бліде, аж зелене, губи потріскались із жару й спраги, очі були червоні від диму і тусклі, мов скляні, від втоми й душевної муки, ноги дрожали під ним, мов під столітнім дідом, а постоявши на них хвилину, він не міг довше вдержатися і сів на землю. Монголи віддалилися; боярин довго, німо, у задумі глядів на Максима. За що він ненавидів того чоловіка? За що накликав на його молоду голову таке страшне горе? Чому не велів відразу вбити його, а видав його на повільну, а все ж таки неохибну смерть, — бо се ж прецінь певна річ, що монголи не випустять його зі своїх рук живого, але скоро їм навкучиться тягати його із собою, заріжуть, як худобину, і покинуть серед шляху. І за що він так зненавидів сього бідного хлопця? Чи за те, що він урятував життя його доньці? Чи, може, за те, що вона полюбила його? Чи за його правдиво рицарську смілість і одвертість? Чи, може, за те, що він хотів зрівнятися з ним? Отже ж, тепер зрівнялися: оба вони невольники і — оба нещасливі. Тугар Вовк чув, що гнів його до Максима якомсь пригасає, мов пожежа, якій не стало вже дров. Він і вперед уже, зараз по взятті Максима до неволі, старався піддобритися до нього, не із співчуття, а з хитрості, але Максим не хотів ані слова говорити до нього. Правда, боярин давав йому такі ради, котрих Максим не міг послухати. Він радив йому перейти на службу до монголів, вести їх через гори і обіцявав за те велику надгороду, а в противнім разі грозив, що монголи заб'ють його. «Нехай б'ють!» — се було єдине слово, яке чув боярин із Максимових уст. Тільки ж диво, що й тоді вже те горде слово, що свідчило про твердість Максимової вдачі і його велику любов до свободи, не тільки не розгнівало боярина, а дуже сподобалось йому. Тепер же він чув виразно, що щось, мов крига, тає в його серці; тепер, на згарищах вільної Тухлі, він зачинав розуміти, що тухольці поступали зовсім розумно і право, а серце його, хоч засліплене жадобою власті, все-таки не було ще настільки глухе на голос сумління, щоб не признати сього. Усе те передумав боярин сьогодні і вже зовсім іншими очима і з іншим серцем глядів на сидячого в наметі напівмертвого, нужденного Максима. Він приступив до нього, узяв його за руку і хотів підвести та посадити його на стільці. (...)

— Дурний хлопче, — говорив він, — таким, як ти, треба жити, а не про смерть думати. Життя — дорога річ, і за ніякі скарби його не купиш.

— Життя в неволі нічого не варте, — відказав Максим, — краще смерть!

— Ну... так... розуміється, — мовив боярин, — але ж я кажу тобі, що можеш бути вільний.

— Зраджуючи свій нарід, ведучи монголів через гори... Ні, краще вмерти, ніж так заробляти на вільність!

— Не про те тепер річ, — сказав з усміхом боярин, — а про те, що й без тої, як ти кажеш, зради ти можеш бути вільний, — ще сьогодні.

— Як? — спитав Максим.

— Я знав, що ти зацікавишся, — знову всміхнувся боярин. — Отже ж, небоже, діло таке. Твої тухольці обскочили нас у тій долині, завалили вихід. Розуміється, їхній опір тільки сміху варт, бо прецінь же вони не спинять нас. Але нам шкода часу. О те тільки ходить.

Очі Максимові розгорілися радістю на сю вість.

— Обскочили вас тухольці, кажеш? — кликнув він радісно. — І вийти відси не можете? Ну, то Богу дякувати! Надіюсь, що й не вийдете вже. Тухольці ціпкий народ: кого раз у руки зловлять, то вже не люблять пустити.

— Те-те-те! — перервав його боярин. — Не радуйся завчасно, хлопче. Не така наша сила, щоб могла горстка твоїх тухольців зловити її в руки! Кажу тобі, не о те ходить, щоб тут не зловили нас, а о час, о кожду хвилину часу! Нам квапно діється.

— І що ж я можу вам у тім порадити?

— А от що. Я думаю нині ще йти до твоїх тухольців для переговорів: хочу обіцяти їм тебе взамін за вільний прохід. Так, отже, надіюсь, що ти скажеш мені те слово, як трафити до серця твоїх громадян і твого батька, щоб пристали на наше пропозиція.

— Дарма твоя робота, боярине! Тухольці не пристануть на таку заміну.

— Не пристануть? — скрикнув боярин. — Чому ж не пристануть?

— Тухольці будуть битися до остатнього, щоб не пустити вас через гори. Чи, може, мали б за таку нужденну заміну, як я, допуститися зради на своїх верховинських і загірних братах, котрих села мусили б тоді бути зруйновані отак, як наша Тухля?

— І вони будуть зруйновані, дурний хлопче! — сказав боярин. — Адже ж замала сила твоїх тухольців, щоб спинити нас.

— Не хвали, боярине, дня перед вечером! Нащо тут великої сили, де сама природа своїми стінами і скалами спиняє вас?

— А все-таки ти скажи мені, як говорити до твого батька і до тухольців, щоб трафити до їхнього серця.

— Говори щиро, по правді, — се єдине чародійське слово.

— Ой, не так воно, хлопче, не так! — сказав невдоволений боярин. — Неспроста то йде у вас. Твій батько старий чарівник, він знає таке слово, що кождому до серця графляє, — він тебе мусив його навчити. Адже ж без такого слова ти не міг наклонити на свій бік моїх лучників, котрі

так сказано за ніщо билися з монголами, як би, певно, не билися за найліпшу плату.

Максим усміхнувся.

— Дивний ти чоловік, боярине! — сказав він. — Я ніякого такого слова не знаю, але скажу тобі виразно, що хоч би й знав, то не сказав би тобі, щоб ти не міг намовити тухольців на таку заміну.

Гнівом спалахнув гордий боярин.

— Хлопче! Уважай, хто ти і де ти! — скрикнув він. — Уважай, що ти невольник, що життя твоє залежить від волі якого-небудь монгола.

— Що моє життя!.. — сказав спокійно Максим. — Я не стою о життя! Хто хоч хвилю зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть. (...)

Запам'ятайте!

Композитор Б. Лятошинський за мотивами повісті І. Франка «Захар Беркут» створив оперу «Золотий обруч».

До речі...

Повість «Захар Беркут» І. Франко написав у двадцятишестирічному віці.

1. Події повісті «Захар Беркут» відбуваються у

- А** XII ст.
- Б** XIII ст.
- В** XIV ст.
- Г** XV ст.

2. Установіть відповідність.

Опис героя	Літературний герой
1 <i>Мнимий монгол... в білім полотнянім, шовком перетиканім плащі, з луком за плечима і з блискучим топірцем за поясом.</i>	А Захар Беркут
2 <i>Свіжо промите лице було бліде-бліде, аж зелене, губи потріскались із жари й спраги, очі були червоні від диму і тусклі.</i>	Б Максим Беркут
3 <i>Тепер же він чув виразно, що щось, мов крига, тає в його серці... а серце його, хоч засліплене жадобою власті, все-таки не було ще настільки глухе на голос сумління.</i>	В Мирослава
4 <i>Той скавав по майдані, мов скажений, рвучи собі волосся з голови.</i>	Г Бурунда-бегадир
	Д Тугар Вовк

3. Установіть відповідність.

Репліка героя	Літературний герой
1 <i>Поки не зустрінемося з тими псами, поти не можемо ночувати.</i>	А Мирослава
2 <i>Нащо тут великої сили, де сама природа своїми стінами і скалами спиняє вас?</i>	Б Максим Беркут
3 <i>Нехай собі стріляють, а ви ратища в руки і плазом додолу!</i>	В Захар Беркут
4 <i>Вели розложитися війську на ніч і відпочити, а завтра рано сам побачиш, що вони пирснуть перед нашими стрілами, як сухе осіннє листя перед подувом вітру.</i>	Г Бурунда-бегадир Д Тугар Вовк

4. Яку роль, на вашу думку, відіграє сон Захара Беркута на початку шостої частини повісті?
5. Передайте своїми словами момент появи Мирослави серед тухольців (опишіть її одяг, поставу тощо). Що найбільше вас вразило в цій картині? Які елементи малюнка свідчать про давні часи?
6. Прокоментуйте адресовані Захарові Беркуту слова Мирослави про свого батька: «...я... сирота, я не маю вітця!»
7. Знайдіть і прочитайте епізод, у якому Мирослава переконала Захара Беркута у своїх чистих намірах, розтопивши його батьківське серце. Що саме змусило Захара Беркута їй повірити?
8. Пригадайте й перекажіть епізод, де виявилася Мирославина мудрість у веденні бойових дій. Які ще фрагменти свідчать про меткий розум дівчини?
9. Чому Бурунда-бегадир назвав Тугара Вовка подвійним зрадником?
10. Обґрунтуйте такі слова полоненого Максима, сказані Тугарові Вовку: «Що моє життя!.. Я не стою о життя! Хто хоч хвилю зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть».

11. Об'єднавшись у групи (3–4 учні), підготуйтеся до виразного читання за ролями найцікавішого для вас уривка шостої частини повісті й візьміть участь у конкурсі на кращого читця.
12. Намалюйте словесний портрет одного з героїв повісті (Мирослави, Захара або Максима Беркута).

Підготувати невелике за обсягом (1 с.) письмове повідомлення про історію, культуру й побут зображеного в повісті часу.

У сьомій частині повісті йдеться про те, як Тугар Вовк у супроводі Мирослави проникає до табору тухольців і пропонує їм таке: «Розвалить свої засіки і пустить монгольську силу з вашої долини, а в заміну за те він [Бурунда-бегадир] готов віддати вам вашого полоняника живого і здорового». Захар Беркут не пристає на пропозицію боярина, хоч як не вмовляли його тухольці згодитися.

Тугар Вовк повертається до монгольського табору, незважаючи на благання дочки залишитися з тухольцями.

Після цього Захар Беркут наказує обвити шнурами Сторожа (величезний камінь, якого з давніх-давен тухольці вважали за свого царя-захисника й поклонялися йому), і зрушити його з місця так, щоб він упав поперек потоку. Заклекотіла вода...

VIII

Поки боярин вернувся зі свого невдатного посольства, Максим сидів у його шатрі й прислухувався та думав, що йому робити. Коротка стріча з Мирославою була світлою хвилиною серед півми його невольництва. Її слова, її погляд, дотик її рук і її вісті — усе те немов вирвало його з темного гробу, повернуло йому життя. Він чув, як вертала його давня сміливість і надія. Спокійно, але з ясними думками дожидався він боярина.

— Так ти тут? — скрикнув боярин, вступаючи в намет. — Бідний хлопче, даремно я старався про твоє звільнення. Завзятий твій старий! Хоч сивий, а дитина.

— А хіба ж я не казав тобі, боярине, що даремне твоє старання? — відповів Максим. — Ну, але що ж таке сказав мій батько?

— Казав, що будуть битися до остатнього духу та й годі! «Або ми, — каже, — усі поляжемо, або ви».

— Мій батько не на вітер говорить, боярине. Він звик добре передумати, заким що говорить.

— Уже я то бачу, що він хоч потроху, а правду каже, — мовив неохітно боярин. — Але що діяти? Усе-таки боротьба тухольців з монголами нерівна. Сила солону зломить, що кажи, те й кажи!

— Ей, боярине! Є способи на силу! — відмовив Максим.

— Ну, ну, бачив я їхні способи! Моя дочка, запалена голова, — ви вчарували її, то певна річ, — навчила їх робити метавки. Будемо тут мати градок каміння завтра, але не дуже шкідливий градок, бо не вмiли добре виплести шнурових пружин.

— А крім метавок, думаєш, не мають іншого способу?

— Не знаю. Бачиться, нема. А втім, недовго й чекати, рано побачимо. Тільки лихо моє з Бурундою; конче налягає: шукай та й шукай способу, щоб завтра рано вивести нас відси без бою і без страти часу. А тут

тухольці вперлися, мов цапи рогами. Ну, та що мені зробиць? Як не можна, то не можна!

— Ні, боярине, так не кажи! Поки що ти все-таки в монгольських руках, так само, як я. Мусиш волити їх волю.

— Але що ж я їм удію?

— Я, може, міг би тобі стати в пригоді, боярине. Я вдячний тобі за твоє нинішнє милосердя наді мною. Коли хочеш, то я послужу тобі сьогодні.

— Ти? Мені? — скрикнув здивований боярин. — Що ж ти можеш зробити для мене?

— Я знаю стежку з сеї кітловини, безпечну, а скриту, про яку не знає ніхто в Тухлі, окрім мого батька й мене. Стежки тої не пильнують. Туди можна вивести відділ монголів наверх і обсадити ними вивіз, а тоді легка річ буде розвалити засіки і вийти з сеї долини.

Боярин стояв, мов остовпілий, перед Максимом, ушам своїм віри не ням. «Невже ж се може бути?» — блиснуло в його голові, і знов потемніло, і щось защеміло в його серці. Хоч і як донедавна він ворогував на Максима, то все-таки йому подобалася його рицарська твердість і незламність; тож тепер, коли почув такі Максимові слова, йому здавалося, що в його серці рветься щось глибоке і святе, рветься остатнє пасмо віри в чесність і постійність людей.

— Хлопче, — скрикнув він, — що се ти говориш? Ти мав би хотіти зробити щось подібного?

— А що ж, боярине, — сказав напівсумно, а напівнасмішливо Максим, — сам же ти сказав, що сила солону ломить.

— Але ти, ти, що недавно ще присягався, що «волю, мовляв, умерти, ніж податися на зраду»?

— Що діяти, — сказав знов так само Максим, — як не можна додержати присяги, то не можна!

— І ти, з такою податливою натурою, смієш думати, що моя дочка буде любити тебе? — скрикнув гнівно боярин.

— Боярине, — відказав терпко Максим, — не згадуй про неї!

— А видиш, як тебе се вколело! — сказав боярин. — Видно, що я правду кажу.

— Хто знає, боярине, хто знає! У нас воєнний час, війна вчить усякої штуки. А що, якби...

— Якби що? Чому не договориєш? — скрикнув Тугар Вовк.

— Нічого, нічого! Я тільки ще раз питаю тебе: чи приймеш моє пропозиція?

— Але чи насправду ти думаєш вести монголів проти своїх тухольців?

— Насправду, коли тільки буде можна...

— Як то, коли буде можна? То значить, коли стежка не буде пильнована?

— Ні, я за те ручу, що стежка не буде пильнована і що пройдемо в білий день незамічені, коли тільки не буде якої іншої перешкоди.

— А яка ж би могла бути?

— Я... не знаю...

— Коли так, то нічого й баритися довго. Ходімо до Бурунди!

— Іди сам, боярине, і скажи йому те, що я отсе тобі сказав. Про можливість перешкоду не потребуєш згадувати, бо я ще раз ручу тобі, що ані тухольці, ані ніякі інші збройні люди нам не перешкоджають, а інші перешкоди чей не злякають ваших смільчаків.

— Нехай і так, — сказав Тугар Вовк.

— І проси його, щоб велів розкувати мене, бо в тих ланцюгах годі мені буде.

— Се розуміється само собою, — сказав боярин і пішов, усяко міркуючи по дорозі.

Які тривожні, які страшні, пекельні хвили перебував Максим за той час, поки боярин пішов звіщати Бурунду про його намір! Схопивши голову в руки, сидів він у страшній непевності, ловив вухом усякий найлегший шелест, немов ждав приходу когось найдорожчого його серцю. Він тремтів увесь, немов у лихорадці, й сік зубами, мов на морозі. Але хвилі плили так тихо, спокійно, ліниво, і кожда з них мов острими медвежими кігтями впивалася в його серце. А коли так не станеться, як казала Мирослава, і боярин почне налягати, щоб він сповняв свою обіцянку? Ну, звісна річ, смерті йому не минути, на смерть він готов віддавна, але вмирати, не додержавши слова чоловікові, який на те слово поклався, якого будучність, може, й життя, лежить на тім слові, вмирати зрадником хоч би тільки в очах зрадника, — се страшно, се мука, се гірше самої смерті. Але й сама смерть була йому тепер, після побачення з Мирославою, далеко страшніша, ніж перед годиною, ніж тоді, коли він сидів серед вулиці і непорушно глядів на пожежу рідної хати, душачися димом тої пожежі... Але що се таке? У тій хвилі задрижала земля, і страшений лускіт потряс повітрям. Гамір знявся в таборі, крик, брязкіт оружжя, — що се таке сталося? Максим зірвався на рівні ноги і сплеснув у долоні, аж забряжчали його пута. Радість, радість! Се тухольці працюють! Се вони будують оту заваду, що спинить монголів і не дасть йому бути зрадником! Тепер йому можна й умерти спокійно, бо він навіть ворогові не зломить свого слова. Серце його билося живо, голосно — він не міг висидіти на місці, але почав ходити по наметі. Гамір у таборі почав стихати, і в тій хвилі вбіг боярин до намету. Лице його ясніло радістю і вдовolenням.

— Хлопче, — сказав він живо, — дуже впору прийшло твоє прохання. Воно вирятувало мене з великої біди. Ти чув той гук? Хитрі твої тухольці: роблять засіки і позаду нас. Живо ходи до начальника, він уже збирає відділ, що має йти з тобою. Нам треба швидко видобути відси — тут небезпечно!

Мов острі ножі, вразили в серце Максима ті слова. Будь-що-будь, а йому треба було припізнити похід аж до тої хвили, коли він станеться неможливим.

— А се відколи, боярине, ви почали лякатися хлопських засіків? Я не думаю, щоб так нагло яка небезпека грозила монголам. Нехай собі тухольці бавляться засіками, — живо ми зженемо їх із них. А квапитись нам нічого, бо й так, бачиш, ще не розвиднілося. А поки не стане зовсім видно, поти й виходу, про який кажу, не знайдемо.

— Але що ж се за вихід такий, що тільки вдень можна його знайти?

— Слухай, боярине, що за вихід. У нашім огороді, в однім місці під верствою землі, лежить велика плита. Треба винайти се місце, відкопати і відвалити плиту, а тоді ввійдемо до тісного, поміж підземні скали проробленого хідника, який виведе нас аж на гору, просто на «Ясну поляну», там, де ти недавно бачив мого батька.

— Ну, чого ж тут чекати? Ходімо зараз і шукаймо! — скрикнув боярин.

— Добре тобі мовити, боярине, тільки одно забув, що село згоріло, плоти і будинки наші погоріли, знак, по якому можна було пізнати те місце, також згорів, так що напотемки я ніяким світом не знайду його. Та й ще раз кажу: чого квапитися, коли хід наш безпечний і серед білого дня?

— Га, нехай буде й по-твойому, — сказав укінці боярин. — Іду звістити про се Бурунду і зараз пришлю таких, що розкують тебе. Тільки, небоже, ти все-таки лишишся під вартою, бо скажу тобі правду, ані Бурунда, ані я не довіряємо тобі, і скоро би показалося, що ти зводиш нас, то будь певний, що смерті не минеш.

— Я се давно знаю, боярине! — сказав безжурно Максим.

Знов вийшов боярин, і швидко потім ввійшли два монгольські ковалі, розкували Максима і зняли з нього тяжкі ланцюги. Мов на світ народився, таким легким почув себе Максим, позбувшись тих залізних тягарів, що близько добу втискалися йому не лише в тіло, але немовби аж у душу. З легким серцем і повний надії, він пішов під проводом монголів перед намет Бурунди. Бурунда змірив його від ніг до голови своїми грізними дикими очима і сказав через товмача — сю послугу сим разом сповняв для обох Тугар Вовк.

— Рабе, — мовив Бурунда, — я чув, що ти знаєш вихід із сеї долини?

— Знаю, — відказав Максим.

— І готов показати його нам?

— Готов.

— Якої плати надієшся за те?

— Ніякої.

— Для чого ж се робиш?

— З доброї волі.

— Де сей вихід?

— В огороді мого батька.

— Можеш зараз знайти його?

— Не можу. Усе там погоріло, а вихід грубо прикопаний землею. Коли розвидниться, знайду.

— Отсе ж розвиднюється. Йди й шукай! І слухай, що тобі скажу. Коли говориш правду, коли знайдеш вихід, то будеш свобідний, ще й дари одержиш. Коли ж дуриш нас пустими словами, то згинеш у страшних муках.

— Покладаюсь на твоє слово, великий бегадире, — сказав Максим, — покладайся і ти на моє слово!

— Іди ж шукай виходу. Ось тобі поміч! Я сам іду з тобою.

Як повільно, оглядно йшов Максим! Як старанно обзирає кождий куточок, кождий камінчик, немов стараючись прикликати собі в тямку положення місцевості, змінене вчорашньою пожежею! Хоч до огорода його батька було ще далеко, та він кілька разів зупинявся, прилягав до землі, стукав, шпортав, а все позирив наперед себе, до потоку, відки мала прийти для нього поміч. Слимаковим ходом поступав відділ наперед, — уже Бурунда почав нетерпитися.

— Не гнівайся, великий бегадире, — сказав Максим. — Учорашня пожежа загладила всі сліди людського життя на тій долині. Годі мені відразу розпізнатися. От зараз і будемо на обійсті мого батька.

Цікавим оком зиркнув Максим на потік. Господи, тобі слава! Береги вже повнісінькі, ще хвиля — і вода розіллється по долині! Ба, пониже села, при тіснині, уже виднілися широкі річки і ставки, червоні, як кров, від червоності сходового сонця. Тепер, значиться, можна! Швидко попровадив Максим монголів на батьків огород, швидко винайшов місце, де земля глухо стугоніла, а Бурунда, дрожачи з нетерплячки, крикнув монголам, щоб копали. Аж тепер він глигнув кругом і побачив розлиту по рівнині воду.

— Га, а се що? — скрикнув він, знятий якоюсь невиясненою тривою.

Тугар Вовк і собі ж затремтів. Тільки Максим стояв спокійний, безжурний.

— Нічого, бегадире! Сеї ночі впали дощі в горах, а по кожній зливі наш потік виливає. Але се нічого, сюди не доходить вода ніколи.

— А, так, — сказав Бурунда, перемагаючи в собі тривогу. — Ну, коли так, то копайте далі!

Але Максим мовив неправду. Вода розливалася чимраз ширше по рівнині, і тільки несвідущі та залякані монголи не могли порозуміти, що се не повинь, що вода в потоці зовсім чиста, що не тече наперед, не шумить, тільки дується вгору і розливається з берегів.

Тим часом копання йшло поволі, хоч монголи трудилися з усієї сили. Аж ось і справді рискалі задудніли о щось тверде. Плита! Але плита показалася широка, ширша, ніж викопана монголами яма. Приходилось розкопувати яму ширше, щоб вийняти її, або розбивати плиту. Максим тривожними очима слідив зріст води. Ціла часть долини понижче села була вже залита. Валом котилася вода горі долиною, якраз у противнім напрямі від того, у яким плила від віку. Аж ось у монгольським таборі залунали страшні крики. Вода виступила з берегів і тисячними потоками розливалася по таборі.

— Рабе, що се значить? — скрикнув на Максима Бурунда.

— Що ж, бегадире, — відмовив Максим, — видно, велика туча впала в горах, наш потічок дужче виливає, ніж звичайно. Але невже ж вам боятися води, що сягає по кістки? Розбивайте плиту! — скрикнув він до монголів. — Нехай побачить великий бегадир, що я не обдурював його!

Загримали монгольські топори о плиту, але плита була груба і міцна, годі було її розбити.

— Гримайте ліпше! — кричав Бурунда, не можучи вже тепер опанувати своєї тривоги на вид тої води, що заливала одностайним озером велику часть тухольської долини і валом котилася просто до них. Але плита була тухольської вдачі й опиралася до остатньої змоги. Та ось вона луснула; ще один дружний удар, і вона, розбита на кусні, впала додолу, а разом з нею впали й ті монголи, що стояли на ній. Темне гирло підземного хідника показалося очам згромаджених.

— Видиш, бегадире! — сказав Максим. — Скажи сам, чи обдурював я тебе?

Але Бурунда якось не радувався відкритим хідником. Валом надбігла вода й заплюскотіла при ногах монголів. Ще хвиля — і з веселим плюскотом полилася вода в нововідкриту яму.

— Спиніть воду, спиніть воду! — кричав Бурунда, і кинулися монголи гатити воду довкола ями, але й се вже було запізно. Вода покрила землю, глина розм'якла й розпливалася болотом у руках монголів — така гать не могла спинити води, яка чимраз сильніше, з усіх боків валилася в яму, довго плюскотіла і щезала в ній, поки вкінці не наповнила

її зовсім. Мов остовпілі, стояли монголи над ямою і дивилися, як вода заливала остатній їхній вихід із долини!

— Рабе! — сказав Бурунда до Максима. — Чи се твій вихід?

— Бегадире, чи можу ж я розказувати водам? — відповів Максим.

Бурунда нічого не відповів, а лише дивився кругом на воду, що чимраз грубшою верствою покривала долину. Уже гладким дзеркалом іскрилася вода по цілій долині, тільки де-де визирали, мов невеличкі острови, кусники сухої землі. У монгольським таборі був крик і змішання, хоч вода доходила монголам ледве до кісток.

— Бегадире, — сказав Максим до Бурунди, бачучи, що той забирається вертати до свого намету, — пригадую тобі твоє слово. Ти сказав, що як покажу тобі вихід, буду вільний. Я показав тобі вихід.

— І вихід одурив мене. Тоді будеш вільний, як усі вийдемо із сеї долини, не борше!

І Бурунда пішов робити порядок у своїм змішанім війську, а за ним пішла і його дружина.

Монгольське військо стояло довгими рядами, по кістки у воді, сумне, безрадне. Хоч і як мілка була вода, але тота її маса, що вкрила вже всю долину, гладка, прозріча, мов блискуче розтоплене скло, і той водопад, що, мов світляний стовп, стояв над водяною площею і раз у раз доливав до неї нової води, — от що лякало монголів. Але годі було стояти! Сама тривога, сам вид грізної небезпеки побуджували тих людей до якогось діла, хоч би й безплідного, до руху. Конечно треба було щось зробити, стрібувати щастя, бо інакше — Бурунда чув се добре — уся та маса монголів піде врозтіч, розбігнеться, гнана власною тривогаю. Бурунда велів цілому війську зібратися до купи, збитися в тісну масу.

— Що ви, мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води? Чи такі ж то ріки перебували ми? Що сей потік проти Яїка, і Волги, і Дону, і Дніпра? Не бійтеся, вода по кістки не здужає затопити вас! Далі до вивозу! Нападаємо всі збитою масою! Не дбаймо на страти! Побіда мусить бути наша!

Так кричав Бурунда і пішов передом. Двигнулася за ним монгольська сила, бродячи у воді з голосним плюскотом, від якого лунали гори і стогнали ліси. Але на сто кроків від вивозу стрінув їх убійчий град каміння, киданого метавками. Великі кам'яні кругляки, щербате каміння і річний піщаник — усе те валило в збиту громаду монголів, друхотало кості, розбивало голови. Кров'ю зачервонілася вода під їхніми ногами. Незважаючи на крик Бурунди, військо розскочилося, найбільша частина подалася взад, там, де не могло досягнути її каміння. Укінці й сам Бурунда з рештою своїх найсміливіших туркоманів мусив відступити, бо град каміння чимдалі ставав дужчий, а монгольські стріли не робили тухольцям ніякої шкоди. (...)

— Хіба ж ти ще не догадався, боярине? Тухольці загатили потік, щоб залити водою долину.

— Загатили! — скрикнув боярин. — Значиться...

— Значиться, вода буде раз у раз більшати, поки...

— Поки що?

— Поки всіх нас не затопить. От що!

Боярин кулаком ударив себе в голову.

— І ти се знав наперед?

— Знав, від твоєї доньки. Се, боярине, мій батько таке придумав.

— О, прокляття! І чому ж ти не казав мені сього борше?

— Нащо?

— Ми були б хоч оба спаслися.

— На се ще маємо час, — сказав спокійно Максим. — Тільки держімся разом, і коли б що до чого, не дай мене, боярине, безоружного скривдити.

— Се розуміється, — сказав боярин, — тільки що ж нам робити?

— Поки що нема ще страху, — відказав Максим. — Потік малий, а долина широка, вода прибуває дуже поволі. Але се недовго так буде. Може, за півгодини прибуде з гір правдива повінь і живо наповнить цілу долину. До вечора вже буде по цілій долині води вище, ніж найвищий муж. А нам конче треба продержатися до того часу. Бо поки ще монголи будуть живі, то, певно, не випустять нас живих із своїх рук.

— Але до того часу вони можуть розсікти нас.

— Не бійся, боярине. Чоловік у небезпеці дуже смирний, дбає про себе, а не про смерть іншого. Стараймось тільки винайти для себе безпечне місце, де би нас вода не затопила, як прибуде повінь.

За час тої розмови між боярином і Максимом монголи зовсім уже відступили від берега і стояли серед води, не знаючи, що діяти. Вода сягала вже до колін. Бурунда люто глядів на того несподіваного ворога, що не лякався його гнівного голосу ані його богатирської руки. Він копав його ногами, плював на нього, ганьбив його найзгірдішими словами, але ворог тихо, спокійно хлюпотів по долині, хвилював легенько і ріс, і ріс чимраз вище. Уже сягав монголам до колін, утруднював їм хід, відбирав охоту до бою, ослаблював військову карність. Що се все мало значити? Невже ж вода довго буде ще змагатися? Коли дійде до пояса, то тоді всякий рух буде утруднений, і тухольці своїм камінням повистрілюють їх, мов качок! Але вода ще була чиста, ясна; тільки там, куди брели монголи, стояли широкі болотяні калюжі.

Тугар Вовк приблизився до Бурунди.

— Великий бегадире, — сказав він, — ми у великій небезпеці.

— Чому? — спитав грізно Бурунда.

— Ся вода не буде опадати, бо наші вороги загатили потік, щоб затопити в тій долині всю монгольську силу.

— Га! — скрикнув Бурунда. — І ти, рабе поганий, смієш мені говорити се, коли сам запровадив нас у сю западню?

— Зважай, великий бегадире, що я не міг для зради запровадити вас сюди, бо що вам грозить, те грозить і мені.

— О, я знаю тебе! Ти ж і сеї ночі ходив до них торгуватися за згубу монголів.

— Коли б я в тій цілі ходив, то чи думаєш, бегадире, що, знаючи згубу монголів, я був би вертався гинути разом із ними?

Бурунда успокоївся трохи.

— Що ж нам діяти? — спитав він. — Невже ж таки так гинути?

— Ні, нам треба боронитися. Ще хвиля, бегадире, а тоді прийде з гір правдива повінь, і вона швидко наповнить сю долину. Проти неї передовсім треба боротися нам.

— Але як?

— Вели своєму війську, поки вода прозірчаста, збирати з дна каміння і класти на купи, високо, понад поверхність води. Стоячи на них, ми зможемо оборонитися й від слабшого ворога — тухольців.

Не роздумуючи довго, видав Бурунда війську наказ збирати каміння і класти на купи, кожний відділ для себе. Той наказ, що не грозив ніякою небезпекою, подобався монголам, а надія стояти на сухім і не лазити повиш колін у воді додала їм духу. З радісним криком вони кинулися врозбрід по долині, збираючи каміння і стягаючи його на купи. Тухольці стояли на своїх стінах довкола озера і реготалися, дивлячись на їхню роботу.

— Сюди, сюди! — кликали вони монголів. — У нас каміння досить, усіх вас обділимо!

Але коли деякі монголи надто наближались до їхнього становища, зараз скрипіла машина і жужмом летіло каміння на нещасних, що, бродячи в глибокій воді, ховалися, мордувалися, а втікати не могли. Хотя-не-хотя мусили тепер монголи держатися на середині долини, здалека від тухольських метавок. Бурунда трохи не сказився у своїй немочі, видячи гордість, чуючи насміхи тухольців. (...)

Страшний шум водопаду, від котрого аж земля дриготіла, звіщав, що вода прибула велика. Каламутним валом котилися від водопаду величезні хвилі; ціла поверхня широкого озера збентежилася, покритася піною. Замість чистого, спокійного дзеркала бушували тепер люті води, крутилися з шипотом вири, гойдалося і билосся в кам'яних берегах розбурхане море. Страшно було глянути тепер по долині! Тут і там, мов чорні острови, виднілися з води купи монголів. Ані сліду якого-будь військового порядку не було вже між ними. Мов полова, розсіяна з купи буйним вітром, так розсіялась їхня сила по долині, борючись із хвилями, десь-куди з трудом прямуючи, кричачи і проклинаючи. Ніхто нікого не слухав, ні про кого не дбав. Одні стояли на нагромаджених купах каміння, щасливі, що хоч на хвилю були забезпечені від напору води. Інші тонули у воді по пахи, по шию, підпираючись на свої списи або махаючи вгору своїми луками. Але більша часть покидала луки, котрі, мов солома, крутилися у вирах. Деякі скидали з себе кожухи і пускали їх з водою, хоч самі сікли зубами із зимна, бажаючи тільки влегшити себе як-небудь. Котрі були нижчого росту, чіпалися високих і валили їх із ніг, разом із ними ще у воді шемечучись та борикаючись. Деякі пускалися вплав, хоч самі не знали, куди й зачим плисти, бо опори не було ніде ніякої. Купи каміння, накидані серед поля в остатній хвилі, могли помістити на собі тільки невеличке число щасливців, і ті були метою смертельної зазвисті, безтямних проклять із боку тих, що потопали. Довкола кожної купи тиснулись їх тисячі, скажених, ревучи, домагаючись і собі стояти на безпечнім місці. Даремно ті, що стояли на камінні, толкували їм, що купа не може помістити всіх, що комусь же треба гинути, — ніхто не хотів гинути, всі дерлися на каміння. Ті, що стояли на купах, мусили боронитися від того напору, не хочючи самі гинути. Загримали молоти і топори монгольські руки й черепи самих же монголів. Брат не знав брата в тій страшній хвилі близької смерті; товариш мордував товариша з більшою лютістю, ніж мордував би ворога. Ті з потопаючих, що стояли ззаду, ближче неохійної водяної смерті, тислися наперед; ті, що стояли при самих купах, виставлені на удари своїх товаришів, із зойком перлися взад; середні ревіли з болу й тривоги, стиснені з усіх боків, вдавлювані й задніми, й передніми у воду.

Деякі, уже тонучи, хапалися ще під водою за навалене в купи каміння і своїми судорожними рухами виривали його з місця. П'ять куп завалилося, і всі, що стояли на них, попадали у воду, зрівнялися з тими, від кого боронилися. А ті знов, нещасні, безумні із смертельної тривоги, за кожним разом піднімали радісний окрик, коли нова купа розвалювалась і нові жертви падали в пащеку страшного, безжалісного ворога. Деякі попадали в правдиву манію вбивання та нищення. (...)

Мов остовпілий, глядів на сю страшну картину Бурунда-бегадир. Хоч йому самому грозила не менша небезпека, хоч вода в його людей сягала вже по пахи, а бистрі течії, що потворилися у воді, валили їх із ніг і нагадували їм наглу потребу повороту на своє безпечне становище, — то прецінь довгу хвилю Бурунда стояв на місці, рвучи собі волосся і видаючи з горла страшні, беззв'язні окрики на вид загибелі свого війська. Ніхто не смів обізватися до нього словом у тій страшній хвилі: усі стояли довкола нього, тремтячи, борикаючись з надсильним ворогом — водою. (...)

Бурунда, німий, синій з натуги і злості, зирнув довкола по долині. Страшні крики і зойки стихли вже. У вирах купами крутилися трупи, де-де виставляючи з води то затиснені п'ястуки, то ноги, то голови. Тільки десять куп, мов десять чорних островів, стояло ще живих на своїх кам'яних баштах, але й то вже було не військо, а тільки залякані, безсильні, безоружні недобитки, тремтячі й розбиті розпукою. Хоч одні з другими могли перекликатися, але допомгти одні одним не могли і, чи в купах, чи поодино, були однаково безрадіні, ждали одної неминучої загибелі.

1. Вихід із котловини знаходився

- А** під лісом
- Б** біля тіснини
- В** у дворі Захара Беркута
- Г** у долині

2. Найбільшою метавкою керував (керувала, керували)

- А** Захар Беркут
- Б** Мирослава
- В** верховинці
- Г** молоді тухольці

3. Установіть відповідність.

Репліка героя	Літературний герой
1 <i>Що ви, мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води?</i>	А тухольці Б Максим Беркут
2 <i>Сюди, сюди!.. У нас каміння досить, усіх вас обділимо!</i>	В Захар Беркут

Репліка героя	Літературний герой
<p>3 Усе-таки боротьба тухольців з монголами нерівна. Сила солону зломить, що кажи, те й кажи!</p> <p>4 ...видно, велика туча впала в горах... Але невже ж вам боятися води, що сягає по кістки? Розбивайте плиту!</p>	<p>Г Бурунда-бегадир Д Тугар Вовк</p>

4. Як прихід Мирослави вплинув на Максима?
5. Як характеризує Тугара Вовка реакція на Максимову пропозицію виказати монголам вихід із котловини?
«Хоч і як донедавна він ворогував на Максима, то все-таки йому подобалася його лицарська твердість і незламність; тож тепер, коли почув такі Максимові слова, йому здавалося, що в його серці рветься щось глибоке і святе, рветься остатнє пасмо віри в чесність і постійність людей».
6. Знайдіть у восьмій і в попередніх частинах повісті фрагменти, де в поведінці чи думках Тугара Вовка проявляються позитивні людські якості. Про що це свідчить?
7. Прокоментуйте подані нижче рядки. Як вони характеризують Максима Беркута?
...на смерть він готов віддавна, але вмирати, не додержавши слова чоловікові, який на те слово поклався, якого будучність, може, й життя, лежить на тім слові, вмирати зрадником хоч би тільки в очах зрадника, — се страшно, се мука, се гірше самої смерті.
8. У чому насправді полягав план Максима Беркута?
9. Порівняйте поведінку Бурунди-бегадира та його війська під час потопу, використавши цитати з тексту.
10. Доберіть характеристики (у вигляді прикметників і словосполучень) до головних героїв повісті (Мирослава, Захар Беркут, Максим Беркут, Тугар Вовк, Бурунда) й запишіть їх у робочий зошит.

11. Складіть план до восьмої частини повісті.
12. Перечитайте кінець восьмої частини повісті. Чи згодні ви з Максимовою думкою: *Чоловік у небезпеці дуже смирний, дбає про себе, а не про смерть іншого?* Висловіть свої міркування щодо цього, узявши участь у дискусії в класі.

Уявіть, що учням вашого класу довелось взяти участь у створенні фільму за повістю І. Франка «Захар Беркут». Поміркуйте (усно), хто з ваших однокласників і яку роль зміг би зіграти в ньому якнайкраще. Обґрунтуйте свій вибір.

Зауважте

До дня народження І. Франка, починаючи з 2004 р., щорічно присуджується премія Івана Франка. Її отримують автори нових оригінальних творів у галузі інформаційної діяльності.

До речі...

Український режисер Л. Осика в 1970 р. створив кінофільм за повістю І. Франка «Захар Беркут».

ІХ

— Як думаєш, боярине? — спитав нараз Бурунда Тугара Вовка. — Що буде з нами?

— Усі погинемо, — відповів Тугар Вовк спокійно.

— І я так думаю, — потвердив Бурунда. — І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!

Боярин нічого не відповідав на се. Нові події звернули всіх увагу на себе. Тухольці, очевидно, не хотіли дожидати, аж поки вода настільки прибуде, щоб спокійно витопити нужденні останки монголів. Їм квапно діялося доконати ворога. У лісі повище потоку їхні молодці рубали грубі ялиці, заострювали їх з обох кінців, мов палі, прив'язували до обрубаних із гілля пнів важке каміння, щоб ті новомодні стіноломи плили попід водою, і, виждавши відповідну хвилю, коли серединою озера зробилася від водопаду прудка течія просто до монгольських становищ, почали долі потоком пускати ті пні. Зараз перший із них із страшною силою своїм острим рогом ударив об одну купу, на якій стояли монголи. Загуркотіло під водою каміння і, натиснене зверху монгольськими ногами, зрушене зі свого становища, розсунулося. З голосним криком попадали монголи у воду. Два чи три з них напали у воді на зрадливу ялицю і вчепилися за неї. Течія хопила їх ураз із ялицею і понесла геть на широку воду, поки не попала на вир, який закрутив ялицею і поставив її сторчкака. Монголи попадали у воду і вже більше не показувалися. А інші монголи, що їх так нечайно зопхнуто з їхнього становища, метушилися на місці, толочили одні одних у воду або просили в інших рятунку. Два чи три, очевидно добрі пливачи, пустилися вплав до берега, але й тут не минула їх смерть: кілька великих каменів, кинених із берега, зробили кінець їхній плавбі. Тільки немногих прийняли товариші на сусідні становища. Але недовго й тут вони були безпечні. Тухольці, бачучи добру вдачу своєї першої проби, почали пускати таран за тараном. Та вже ті тарани не робили ніякої шкоди монголам: течія проносила їх поуз монгольських становищ.

Тоді нову раду дала їм Мирослава: збивати по кілька таких пнів до купи, спустити таку плоть на ужві долі водопадом, а потім, притягнувши до берега, ставити на кожду по десять щонайсильніших і добре узброєних молодців, а двом довгими жердками кермувати плотину проти монгольських становищ. Живо готові були два такі плоти, спущені вниз водопадом, котрий тепер зробився о половину нижчий, ніж був при низькім стані води. Уже двадцять сміливих молодців стало на плотах і виплило до бою з монголами. Се був легкий, хоч і рішучий бій. Перша купа монголів, на яку вони вдарили, була майже безоружна, залякана, безсильна. Вони живо дрюками поспихали тих нещасних у воду, а тих, що опиралися, позшибали стрілами та списами. Жалібно заревли монголи на інших становищах, видячи неминучу загибель. Бурунда, побачивши ворогів і таке їхнє воювання, аж зубами заскреготів і за зброю вхопився, але його гнів був даремний; навіть затроєні стріли його туркоманів не могли досягнути смілих тухольців. Приходилося завзятому бегадирові без діла стояти по груди у воді й дивитися, як тухольці, становище за становищем, розбивали останки монгольської сили. А тухольці тим часом бушували по воді. Із затисненими зубами, присідаючи на своїх плотах, наближалися вони до монголів. Декуди стрічали завзятий опір; кров плила, зойки лунали з обох боків, трупи падали з плотин і з кам'яних башт, але сила монголів була зломана, їхній опір був короткий. Немов огонь, пущений по скошеній сіножаті, повзе покіс за покосом і злизує копицю сухого сіна за копицею, — так тухольці спихали монголів з одного становища за другим у воду, в холодні обійми смерті. Усі погибли, до остатнього; з купи чорних острівців насеред озера не лишилось ані сліду. Тільки віддалік, наприбоці, недалеко берега стояла ще одна купа, немов остання чорна скала, вистаючи з-посеред повені. Се був відділ Бурунди. Сотня туркоманів, Тугар Вовк і Максим — се був єдиний останок великої монгольської сили, що мала тухольським шляхом іти в угорську землю і тут, серед гір, знайшла холодний гріб у водах, хоч переплила Яїк і Волгу, Дон і Дніпро. Остання жертва смерті, ота сміла горстка стояла серед води, без надії рятунку, з одним бажанням — дорого продати своє життя в бою.

Уся тухольська громада зібралася тепер перед тим остатнім ворожим становищем. Спустили ще два плоти, щоб, окружаючи ворогів, турбувати їх іззаду стрілами; але і спереду, з берегів, градом летіли тухольські стріли й каміння на ворогів. Та більша часть тих стріл не долітала навіть до становища Бурунди; інші, хоч і долітали, не могли зробити туркоманам ніякої шкоди. Ближче ж підступати тухольці боялися задля затроєних стріл, а швидко, видячи нешкідливість

свогого стріляння, покинули тоту роботу і стояли спокійно. Високо на скалі стояв старий Захар, не зводячи очей із свого сина, що стояв між ворогами і зручними рухами обминав густі стріли та каміння. А віддалік, серед тих, що стріляли, стояла Мирослава, а погляди її летіли бистріше, ніж її стріли, у ворожу купу, серед якої тепер стояло все, що було найдорожче їй у житті: батько й Максим. За кожною пущеною з тухольських луків стрілою завмирало її серце.

Навкучило молодцям, що стояли на плотах, стріляти звіддалік даремно. Вони зібралися на відвагу і рушили ближче. Туркомани стрінули їх своїми стрілами і ранили кількох; але живо тухольці завважили, що у ворогів не стало вже того страшного оружжя, і з грізним криком кинулися на них. Мовчки дожидали туркомани їхнього нападу, тісно збиті один при другім, опираючись і тухольцям, і водяним валам. Але тухольці, наблизившись до них на два сажні, кинули своїми рогатинами, прип'ятими в кожного довгим ремінним припоном до руки. Десять ворогів зойкнуло в один час; десять тіл повалилося у воду. Знов кинули молодці свої рогатини, і знов упало кілька ворогів.

— Прокляття на вас! — кричав Бурунда. — Вони так і всіх нас видзьобують, хами погані!

Але його гнів був тепер, як пустий вітер, що шумить, а нікому не шкодить. Тухольські молодці з криком, мов ворони, кружили довкола становища ворогів, то тут, то там разячи одного або другого добре виміреним покидом рогатини. Оборона сталася для монголів неможливою. Приходилось їм стояти спокійно, мов зв'язаним, і ждати смерті.

— Бегадире, — сказав до Бурунди Тугар Вовк, — чи не можна нам як-небудь спасти своє життя?

— Нащо? — сказав понуро Бурунда.

— Усе ж таки життя краще, ніж смерть!

— Правду кажеш, — сказав Бурунда, й очі його заблищали не жадобою життя, але радше жадобою пімсти. — Але що ж нам діяти? Як рятуватися?

— Може, схочуть тепер за свого полоняника дарувати нам життя і вольний вихід?

— Спробуймо! — сказав Бурунда і, захопивши рукою за груди Максима, витяг його перед себе. Біля нього став Тугар Вовк і почав махати білою хусткою.

— Тухольці! — закричав він, звертаючись до берега.

Тихо стало довкола.

— Кажи їм, що, коли хочять мати сього раба живого між собою, нехай дарують нам життя і пустять свobodно! Коли ж ні, то ми зуміємо згинуту, але й йому, тут-таки, перед їхніми очима, смерть буде.

— Тухольці! — кричав Тугар Вовк. — Начальник монголів обіцяє вам віддати вашого полоняника живого й здорового і жадає, щоб ви за те нас, кілька нас іще лишилося, випустили живих і здорових із сеї долини! У противнім разі жде вашого сина неохибна смерть.

Немов хочаючи доочне показати їм усю правдивість тої погрози, Бурунда підняв свій страшний топір над головою безоружного Максима.

Уся громада стала мов без духу. Затремтів старий Захар і відвернув очі від того виду, що різав його серце.

— Захаре, — сказали старі тухольці, обступаючи його, — ми думаємо, що можна прийняти се предложення. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

— Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їхній найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі свого війська. Він наведе нову силу на наші гори, і хто знає, чи ми тоді другий раз розіб'ємо її.

— Але твій син, Захаре, твій син! Уважай, що його жде загибель! Глянь, сокира над його головою!

— Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має піти хоч один ворог нашого краю!

З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

— Батьку! — ридала вона. — Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина, я присягла з ним жити і йому служити! Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

— Бідна дівчино, — сказав Захар, — що я можу тобі порадити? Ти знаєш тільки чорні очі та стан хороший, а я дивлюсь на добро всіх. Тут нема вибору, доню!

— Захаре, Захаре, — говорили громадяни, — усі ми уважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа зломана, і громада не бажає смерті тих остатніх. У твої руки складаємо долю їхню і долю твого сина. Змилуйся над своєю власною кров'ю!

— Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! — ридала Мирослава.

— Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, — сказав один із загірних молодців. — Скоро тільки Максим буде свobodний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

— Ні! — сказав обурений Захар, — се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові й зрадникові. Беркути ніколи не спля-

мують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролітою кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою!

І, відвернувши своє лице, він пішов до машини, на якій варесі¹ лежав величезний камінь, і сильною, недрожачою рукою взяв за ушовку, що придержувала тоту вареху в плоскім положенні.

— Батьку, батьку! — кричала Мирослава, рвучись до нього. — Що ти хочеш робити?

Але Захар, мов не чув її крику, спокійно намірював вареху на ворогів.

Тим часом Бурунда і Тугар Вовк дарма ждали на відповідь тухольців. Похиливши голову, спокійно, рішившись на все можливе, стояв Максим

під піднесеною сокирою Бурунди. Тільки Тугар Вовк, не знати чого, тремтів цілим тілом.

— Е, що нам так довго ждати! — скрикнув наостанку Бурунда. — Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганій!

І він із страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову.

Але в тій хвилі блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою, і грізна, вбійча рука Бурунди враз із топором, відтята одним замахом від рамені, впала, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, у воду.

Ревнув з лютості та з болю Бурунда і лівою рукою стис Максима за груди, а його очі з виразом пекельної ненависті звернулися на зрадливого боярина.

Але в тій самій хвилі Максим похилився і з цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу і покотився у воду, потягнувши за собою й Максима.

А в слідуючій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений з тухольської метавки руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купку ворогів. Бризнула аж до хмар вода, загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі, — і за кілька хви-

¹Вареха (діал.) — ополоник.

лин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундової дружини не було ані сліду.

Мов мертва, без духу стояла над берегом тухольська громада. Старий Захар, досі такий сильний і незломний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко. При його ногах лежала зомліла, непорушна Мирослава.

А втім, радісний крик залунав іздолу. Молодці, що плавали на плотях, наблизившись до того місця, де потонув Максим з Бурундою, разом побачили Максима, як виринав із води, здоровий і сильний, і повітали його веселим криком. Радість їхня живо уділилася цілій громаді. Навіть ті, що потратили своїх синів, братів і мужів, й ті радувалися Максимом, немов з його поворотом повертали всі дорогі серцю, страчені в бою.

— Максим живий! Максим живий! Гурра, Максим! — залунали громові окрики і понеслися широко по лісах і горах. — Батьку Захаре! Твій син живий! Твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, зі сльозами на старечих очах, піднявся Захар.

— Де він? Де мій син? — спитав він слабим голосом.

Увесь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив Максим із плоту на берег і кинувся до ніг батькові.

— Батьку мій!

— Синку, Максиме!

Більше не міг сказати ні один, ні другий. Захар захитався і впав у могутні Максимові обійми.

— Батьку мій, що тобі такого? — скрикнув Максим, бачучи смертельну блідість на його лиці й чуючи ненастанну дрож, що потрясала його тілом.

— Нічого, синку, нічого, — сказав потихо, з усміхом Захар. — Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!»

— Батьку, батьку, не говори того! — ридав Максим, припадаючи коло нього. Старий Захар, спокійний, усміхаючись, лежав на мураві, з лицем проясненим, зверненим до полуденного сонця. Він легко відняв руку свого сина від своїх грудей і сказав:

— Ні, синку, не ридай за мною, я щасливий! А глянь лише тут обіч. Тут є хтось, що потребує твоєї помочі.

Озирнувся Максим і задубів. На землі лежала Мирослава, бліда, з виразом розпуки на прегарнім лиці. Уже молодці принесли води, і Максим кинувся відтирати свою милу. Ось вона дихнула, отворила очі й знов зажмурила їх.

— Мирославо! Мирославо! Серце моє! — кликав Максим, цілуючи її руки. — Прокинься!

Мирослава мов пробудилась і здивованими очима вдивлялася в Максимове лице.

— Де я? Що зо мною? — спитала вона слабим голосом.

— Тут, тут, між нами! Коло твого Максима!

— Максима? — скрикнула вона, зриваючися.

— Так, так! Гляди, я живий, я свободний!

Довго-довго мовчала Мирослава, не можучи прийти до себе з дива. Утім разом кинулася на шию Максимові, а гарячі сльози бризнули з її очей.

— Максиме, серце моє!..

Більше не могла нічого сказати.

— А де мій батько? — спитала по хвилі Мирослава.

Максим відвернув лице.

— Не згадуй про нього, серце. Той, що важить правду й неправду, важить тепер його добрі та злі діла. Молімося, щоб добрі переважили.

Мирослава обтерла сльози зі своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима.

— Але ходи, Мирославо, — сказав Максим, — ось наш батько, та й той покидає нас.

Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима.

— Клякніть¹ коло мене, діти, — сказав він потихо, слабим уже голосом. — Доню Мирославо, твій батько поліг, — не судім, чи винен, чи не винен, — поліг так, як полягли тисячі інших. Не сумуй, доню! Замість батька доля дає тобі брата...

— І мужа! — додав Максим, стискаючи її руку у своїй.

— Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! — сказав Захар. — У тяжких днях звела вас доля до купи і злучила ваші серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок у нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні і не розірве свого сердечного зв'язку з чеснотою й людяним норвом!

І він холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

— А тепер, діти, встаньте і підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки і браття! Нинішня наша перемога — велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою

¹ *Клякати* — ставати, падати на коліна.

згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадськiм порядку, дружно держатися купи, незламно стояти всi за одного, а один за всiх, доти нiяка ворожа сила не побiдить вас. Але я знаю, браття, i чує се моя душа, що се не був остатнiй удар на нашу громадську твердиню, що за ним пiдуть iншi й вкiнцi розiб'ють нашу громаду. Поганi часи настануть для нашого народу. Вiдчужиться брат вiд брата, вiдмежиться син вiд батька, i почнуться великi свари i роздори по Руськiй землi, i пожруть вони силу народу, а тодi попаде весь народ у неволю чужим i своїм наiзникам, i вони зроблять iз нього покiрного слугу своїх забавiв i робучого вола. Але серед тих злиднiв знов нагадає собi народ своє давнє громадство, i благо йому, коли скоро й живо нагадає собi його: се ошадить йому цiле море слiз i кровi, цiли столiття неволi. Але чи швидше, чи пiзнiше, він нагадає собi життя своїх предкiв i забажає йти їхнiм слiдом. Щаслив, кому судилося жити в тi днi! Се будуть гарнi днi, днi веснянi, днi вiдродження народного! Передавайте ж дiтям i внукам своїм вiстi про давнє життя i давнi порядки. Нехай живе мiж ними тота пам'ять серед грядущих злиднiв, так, як жива iскра не гасне в попелi. Прийде пора, iскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Важко зiгхнув старий Захар, зирнув на сонце, усмiхнувся, i по хвилi вже його не стало.

Не плакали за ним нi сини, нi сусiди, нi громадяни, бо добре знали, що за щасливим грiх плакати. Але з радiсними спiвами обмили його тiло i занесли його на «Ясну поляну», до стародавнього житла прадiдiвських богiв, i, зложивши його в кам'янiй континi, лицем до золотого образу сонця, вмищеного на стелi, потiм привалили вхiд величезною плитою i замурували. От так спочив старий Захар Беркут на лонi тих богiв, що жили в його серцi й нашіптували йому весь вiк чеснi, до добра громади вимiренi думки.

Багато змінилося від того часу. Аж надто докладно збулося вiщування старого громадянина. Великi злигоднi градовою хмарою перейшли понад Руською землею. Давнє громадство давно забуте i, здавалось би, похоронене. Та нi! Чи не нашим дням судилося вiдновити його? Чи не ми се жиємо в тiй щасливiй добi вiдродження, про яку, вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвiтках тої щасливої доби?

До речі...

Іван Франко був новатором у багатьох жанрах. Письменника можна вважати одним із засновників *українського детективу*. За його повістю «Перехресні стежки» було знято один із перших в Україні детективних телесеріалів «Пастка».

1. Монголи **НЕ** перепливали річки

- А** Волги
- Б** Дону
- В** Дніпра
- Г** Дунаю

2. Установіть відповідність.

Репліка героя	Літературний герой
1 <i>Раз мати родила, раз і гинути прийдеться.</i>	А Мирослава
2 <i>Усе ж таки життя краще, ніж смерть!</i>	Б Максим Беркут
3 <i>Хвиля його смерті буде й моєю смертю!</i>	В Захар Беркут
4 <i>Беркути додержують слова навіть ворогові й зрадників.</i>	Г Бурунда-бегадир
	Д Тугар Вовк

3. Установіть відповідність.

Опис героя	Літературний герой
1 <i>Але його гнів був тепер, як пустий вітер, що шумить, а нікому не шкодить.</i>	А загірний молодець
2 <i>Той, що важить правду й неправду, важить тепер його добрі та злі діла.</i>	Б Максим Беркут
3 <i>Увесь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив... із плуту на берег...</i>	В Захар Беркут
4 <i>...досі такий сильний і незломний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко.</i>	Г Бурунда-бегадир
	Д Тугар Вовк

4. Як характеризує Бурунду така його репліка: «І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!»?
5. Який художній прийом використав І. Франко в такому реченні: *Немов огонь, пущений по скошеній сіножаті, повзе покis за покосом і злизує копицю сухого сіна за копицею, — так тухольці спихали монголів з одного становища за другим у воду, в холодні обійми смерті?*

6. Як пояснив свій вибір Захар Беркут щодо можливості врятувати сина в обмін на життя Бурунди-бегадира, Тугара Вовка та залишків монгольської сили? Чи по-батьківськи, на вашу думку, він учинив?
7. Знайдіть і прочитайте рядки, яким відповідає ілюстрація до дев'ятої частини повісті. За допомогою яких засобів художникові вдалося передати колорит місцевості й епохи?
8. Як ви вважаєте, чому зрадник Тугар Вовк останньої миті вирішив урятувати Максима?
9. Знайдіть і прочитайте слова Захара Беркута, які є провідною думкою (ідеєю) повісті.
10. Назвіть головних героїв повісті «Захар Беркут». Чому І. Франко саме так назвав свій твір?

11. Перечитавши віщування Захара Беркута перед смертю, зверніть увагу на мовні особливості цієї промови: частотність уживання сполучника й питальних та окличних речень, старослов'янізмів (*благо, грядущий*), фразеологізмів (*всі за одного, а один за всіх; відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька*) тощо. Якого ефекту досягає автор, використовуючи ці мовні засоби? Виразно (*емоційно і вдумливо*) прочитайте цю промову.
12. Доберіть заголовки до кожної частини повісті.

Ще раз прочитати віщування Захара Беркута наприкінці повісті. Знайти у відповідній літературі чи в мережі Інтернет історичні факти, які підтверджують передбачення головного героя. Використавши їх, написати твір-роздум на тему «Чому дітям та онукам потрібно розповідати про життя наших предків, про давні порядки» (1,5–2 с.).

— Теорія літератури —

Історична повість, мотив

Повість І. Франка «Захар Беркут» посідає гідне місце серед творів, що вивчаються в 7 класі. Принаймні восьмикласники вважають його чи не найцікавішим. Складових успіху цього твору декілька: по-перше, майстерність автора; по-друге, жанр твору — повість — дає можливість широко, з важливими деталями зобразити як героїв твору, так і події, що в ньому розгортаються; а по-третє, це його історична основа. Справді, майстерно написаний твір про вигадані події читати цікаво (наприклад, книжки Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера), проте не менш цікавими є твори, як ви вже переконалися, про реальні події, а особливо історичні.

У 6 класі ви вже читали повісті («Тореадори з Васюківки» В. Нестайка, «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Я. Стельмаха та ін.).

Пригадайте, що **повідість** — це прозовий розповідний твір, за обсягом більший від оповідання, у якому йдеться про одну або декілька подій, протягом досить тривалого часу про одного чи декількох головних героїв.

Історична повість побудована на історичному сюжеті, у якому широко відтворюються певна епоха та її діячі. Такі твори мають історичний колорит — наявність прикмет історичного минулого: імена людей (Тугар Вовк, Бурунда), історичних героїв (Чингісхан), описи старовинних звичаїв, згадки про історичні події тощо.

Читаючи історичну повість, ви, напевне, помітили, що її мова відрізняється від мови тих творів, у яких ідеться про сучасні події. Справді, у тексті вжито багато слів, які давно вийшли з ужитку, а тому вам не зрозумілі. Вони належать до *застарілої лексики*, тому їх пояснення подається у виносках. Перед тлумаченням лексичного значення поставлено умовне скорочення (*заст.*). До застарілої лексики належать архаїзми, з якими ви ознайомилися в 5 класі. **Архаїзми** (з грецьк. *стародавній*) — слова, звороти й граматичні форми, які вийшли з активного вжитку, наприклад, *ратище, хоругва, смерд, уста*; їх витіснили нові слова — *спис, прапор, селянин, губи (рот)*. З-поміж застарілих слів виокремлюють групу так званих *історизмів*, які позначають назви зниклих предметів, явищ, понять: *князь, боярин, десятина*.

У художній літературі застарілі слова використовують для відтворення історичного колориту минулих епох. Справді, без архаїзмів та історизмів утрачалося б відчуття давності подій, а отже, і тодішньої реальності.

Мотив (з латин. *рух*) — це тема ліричного твору. Коли аналізують ліричні твори, то кажуть не *тема*, а *мотиви*, наприклад: мотиви лірики Л. Костенко (мотив відданості Вітчизні, жертвності та ін.). У баладі Т. Шевченка «Гополя» провідним є мотив невмирущості справжнього кохання, краси вірності, а основою — мотиви усної народної творчості та стародавніх уявлень народу.

До речі...

У Києві, Львові, Дрогобичі, Тернополі та інших містах споруджено пам'ятники І. Франку. 1956 р. відкрито пам'ятник і музей у м. Вінніпезі (*Канада*).

1. Лише історизми вжито в рядку

- А** вітець, уста
- Б** князь, смерд
- В** ратище, хоругва
- Г** боярин, кріпаччина

2. Традиційною є послідовність сюжетних елементів у рядку
- А** зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка — експозиція
- Б** зав'язка — розвиток дії — кульмінація — експозиція — розв'язка
- В** експозиція — зав'язка — розв'язка — розвиток дії — кульмінація
- Г** експозиція — зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка

3. Установіть відповідність.

Частина художнього твору	Сюжетний елемент
1 зображення першого зіткнення героїв	А розвиток дії
2 розповідь про час, місце подій, про дійових осіб	Б кульмінація
3 місце, де розв'язується конфлікт	В експозиція
4 момент найвищого піднесення, напруження, розвитку конфлікту у творі	Г розв'язка
	Д зав'язка

4. Назвіть жанрові особливості повісті.
5. Пригадайте з уроків української мови особливості кожного типу мовлення — розповіді, опису й роздуму. Який із них має будову, що збігається із сюжетними елементами літературного твору?
6. Визначте сюжетні елементи повісті І. Франка «Захар Беркут». Не забувайте, що кульмінаційних моментів у повісті може бути декілька, проте один із них найнапруженіший.
7. Визначте, якому сюжетному елементові відповідає кожна з ілюстрацій повісті.
8. Які історичні події взято за основу повісті І. Франка «Захар Беркут»?
9. Визначте ті елементи в повісті, які створюють історичний колорит.
10. Що в історичній повісті І. Франка, на вашу думку, реальне, а що вигадане, уявне?

11. Уявіть, що вам довелось писати музику до кінофільму за повістю І. Франка «Захар Беркут». Поміркуйте, який за настроєм і темпоритмом музичний супровід ви написали б до визначених у завданні 6 сюжетних елементів. Які музичні інструменти при цьому використали б?
12. Знайдіть у тексті повісті застарілі слова й випишіть їх у дві колонки — архаїзми й історизми. Усно поясніть, у чому полягає різниця між власне архаїзмами й історизмами.

Об'єднавшись у групи (3–4 учні), підготуйтеся до виразного читання за ролями найцікавіших для вас уривків повісті І. Франка «Захар Беркут».

ЗМІСТ

ВСТУП

Художній твір як явище мистецтва	3
--	---

ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ

Суспільно-побутові пісні	6
Ой на горі да женці жнуть	7
Стоїть явір над водою, в воду похилився	8
Гомін, гомін по діброві	9
Ой у степу криниченька	12
Дозвілля молоді	16
Жартівливі коломийки	17

ПРО МИНУЛІ ЧАСИ

Іван ФРАНКО	21
Захар Беркут	
<i>Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці (Скорочено) ...</i>	23
Тарас ШЕВЧЕНКО	60
«Мені тринадцятий минало...»	61
Тополя	64
Заповіт	70
Андрій ЧАЙКОВСЬКИЙ	73
За сестрою (<i>Скорочено</i>)	74
Михайло СТЕЛЬМАХ	109
Гуси-лебеді летять (<i>Фрагменти</i>)	110
Григор ТЮТЮННИК	143
Климко	144

«ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ – ЛЮДИНА...»

Олекса СТОРОЖЕНКО	183
Скарб	184
Богдан ЛЕПКИЙ	193
Мишка (<i>Казка для дітей: для малих і великих</i>)	194

Ліна КОСТЕНКО	198
Дощ полив... ..	198
Кольорові миші	199
Чайка на крижині	202
Крила	203

Василь СИМОНЕНКО	206
Лебеді материнства	207
Ти знаєш, що ти — людина?	209
Гей, нові Колумби й Магеллани	210

Марина ПАВЛЕНКО	212
Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських (<i>Скорочено</i>)	212

Любов ПОНОМАРЕНКО	243
Гер Переможений	243

МИ – УКРАЇНЦІ

Олег ОЛЬЖИЧ	247
Господь багатий нас благословив	248
«...Захочеш — і будеш...»	248

Олена ТЕЛІГА	250
Сучасникам	250
Радість	251
Пломінний день	251

Олександр ГАВРОШ	254
Неймовірні пригоди Івана Сили (<i>Скорочено</i>)	254

Андрій МАЛИШКО	279
Пісня про рушник	280
«Чому сказати, й сам не знаю...»	281
Вчителька	281
«Так живуть на цій землі поети...»	282

Короткий літературознавчий словник	284
--	-----

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

В оформленні обкладинки підручника використано репродукцію картини
Є. Ф. Миронова «Козацька церква у Седневі».

В оформленні шмуців підручника використано фрагменти картин:
І. М. Сколоздра «Веснянки» 1986 р., «Чумацький шлях» 1982 р.,
«Автопортрет» 1988 р., «Слава не вмере, не поляже» 1984 р.;
Є. Ф. Миронова «Ранок» 1981 р.

Художники: *Ю. Ясінська, К. Кусько, Ю. Мітченко*